

ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๕

ว่าด้วยชาวต่างชาติต่าง ๆ

มหาอำมาตย์ตรี พระยาพิพิธโกโคสวรชัย

พิมพ์ในงานศพ

คุณหญิงจันทร์ พิพิธโกโคสวรชัย จ.จ.

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒

ทวิตรรกะ

ลักษณะนิยมต่าง ๆ
ว่าด้วยชาวต่างชาติต่าง ๆ

มหาอำมาตย์ตรี พระยาพิพิธโกไศสวรย์
พิมพ์ในงานศพ

คุณหญิงจันทร์ พิพิธโกไศสวรย์ จ.จ.

บ.ม.ม. พ.ศ. ๒๔๔๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขที่

เลขที่

เลขที่ ๒. ๕๓ ๕๒ ๕

คุณหญิงพิพิธโกไศสวรย์ (จันทร์ หังสสุต)

เกิดวันอาทิตย์ที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๗

ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒

คำนำ

มหาอำมาตย์ตรี พระยาพิพิธโกไศสวรย์ (เชษฐ หังสสุต) ให้
มาแจ้งความต่อกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ว่าจะ
ทำการปลงศพคุณหญิงจันทร์ พิพิธโกไศสวรย์ มีศรัทธาจะรับพิมพ์
หนังสือในหอพระสมุด ฯ เป็นของแจกสักเรื่อง ๑ ขอให้กรรมการ
ช่วยเลือกเรื่องหนังสือให้ ข้าพเจ้าจึงเลือกหนังสือเรื่องลัทธิธรรมเนียม
ต่าง ๆ ภาคที่ ๕ ให้พิมพ์ตามประสงค์ เรื่องราวหนังสือลัทธิธรรมเนียม
ต่าง ๆ ภาคนี้เป็นอย่างไรจะอธิบายต่อไปข้างท้าย จะกล่าวถึงประวัติ
ผู้มรณภาพก่อน

ประวัติคุณหญิงจันทร์ พิพิธโกไศสวรย์

คุณหญิงจันทร์ พิพิธโกไศสวรย์ จ.จ. เป็นธิดาหลวงมงคล
รัตน์ (ชื่อในไกรฤกษ์) แลเป็นธิดาคนใหญ่ของขรัวยายไข่ จึงเป็นพี่
ร่วมบิดามารดากับเจ้าจอมมารดาชุ่มในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นเจ้าจอม
มารดาของพระเจ้านั่งนางเธอ พระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภา แล
พระองค์เจ้าหญิงสุจิตราภรณ์นั้น คุณหญิงจันทร์เกิดในรัชกาลที่ ๔
เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม บชวท พ. ศ. ๒๔๐๗

คุณหญิงจันทร์ได้ทำการวิวาหมงคลกับมหาอำมาตย์ตรี พระยา
พิพิธโกไศสวรย์ (เชษฐ หังสสุต) แต่เมื่อยังเป็นตำแหน่งนายราช
ภักษ์ภักดิ์ หุ้มแพรมหาดเล็ก เมื่อยชอ พ. ศ. ๒๔๒๘ แล้วได้ถวายตัว

(๒)

เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ ถึง
รัชกาลที่ ๕ เมื่อสามได้เป็นตำแหน่งพระยาพิพิธโกศสุวรรณย์อยู่ใน
กระทรวงพระคลัง ฯ คุณหญิงจันทร์ได้รับพระราชทานเครื่องราช
อิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายในเมื่อปีชวด พ. ศ. ๒๔๔๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้
ได้รับพระราชทานเข็มเลื้อยราชันที่ ๓

พระยาพิพิธโกศสุวรรณย์กับคุณหญิงจันทร์มีบุตรธิดาด้วยกัน บุตร
๖ ธิดา ๓ รวม ๙ คน ถึงแก่กรรมเสียแต่ยังเยาว์ ๕ คน คงเหลือ
อยู่ ๔ คน คือ

๑ นางสาวเจิม ได้ทำการวิวาห์มงคลกับหลวงนรการวิสุทธ์
(กระช่างแพ่งสุภา) บุตรพระยาเกษมศุขการ

๒ นายชู มหาคเล็กข้าหลวงเดิม รับราชการเป็นตำแหน่งสมห
ยาธิบดีอยู่ในกรมรถไฟหลวง ได้ทำการวิวาห์มงคลกับนางสาวเลื่อน
ไกรฤกษ์ธิดาพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ น้องของคุณหญิงจันทร์

๓ นายชอบ มหาคเล็ก เมื่ออายุครบอุปสมบท สมเด็จพระบรม
ราชินีนาถ พระบรมราชชนนีทรงพระกรุณาโปรดจัดการอุปสมบทพระ
ราชทาน ได้อุปสมบทที่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นลาสิกขาบท
แล้ว ได้รับราชการอยู่ในศาลฎีกา

๔ นายโชติ มหาคเล็ก

๕ นางสาวจำเรียง

(๓)

คุณหญิงจันทร์อยู่ร่วมทุกข์คู่กับพระยาพิพิธโกไศสวรย์มา ๓๔ ปี
ช่วยลงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒ จำนวน
อายุได้ ๕๖ ปี สิ้นเรื่องประวัติคุณหญิงจันทร์เพียงนี้

อธิบายเรื่องที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้

เรื่องหนังสือพิมพ์ในลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๕ นี้ เป็นเรื่อง
ลัทธิธรรมเนียมของชาวต่างชาติต่าง ๆ ที่อยู่ในพระราชอาณาจักรสยาม
ข้างฝ่ายเหนือ หนังสือเรื่องนี้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)
เมื่อยังเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นแม่ทัพขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองหลวงพระ
บาง ได้เอาใจใส่สืบสวนเรื่องพวกชาวป่าแลลัทธิธรรมเนียมของพวกนั้น ๆ
ส่งมายังหอพระสมุด ฯ ได้พิมพ์ในหนังสือชีวิตญาณเป็นตอน ๆ ยัง
หาเคยรวมพิมพ์แยกออกเป็นเรื่อง ๑ ต่างหากไม่ เห็นว่าหนังสือเรื่องนี้
ให้ความรู้อันจะหาได้ด้วยยาก หนังสือเช่นนี้แม้ในนานาประเทศก็นับถ้อย
กันว่า สมควรจะมีสำหรับบ้านเมืองทั่วทุกประเทศ เพราะพวกชาวป่า
มักเป็นประชาชนที่อยู่ในประเทศนั้น ๆ มาแต่ก่อน เมื่อรู้ภาษาแลลัทธิ
ธรรมเนียมของคนจำพวกนั้น ๆ ว่าเป็นอย่างไร ๆ อาจจะสอบสวน
เปรียบเทียบให้รู้เรื่องพงษาวดารโบราณคดีของประเทศนั้น ๆ ถอยหลัง
ขึ้นไปได้เป็นอันมาก มีตัวอย่างเรื่อง ๑ ซึ่งปรากฏเมื่อเร็ว ๆ นี้ คือใน
อักษรวิจิตรหนังสือไทยเราบัญญัติคำให้ ใช้ ไม่นับวันไว้ ๒๐ คำ ยังไม่มี
อธิบายแน่ชัด ว่าเหตุใดจึงใช้ ไม่นับวันแต่ ๒๐ คำเท่านั้น มีนักเรียนพึง

(๕)

พบในหนังสือของพวกอาหมซึ่งเปนไทยจำพวก ๑ อยู่ในแดนพม่าข้างฝ่ายเหนือ ปรากฏว่าคำที่ใช้ไม่มีวันในภาษาอาหม เขาอ่านสำเนียงคล้าย เอ สกต ย ไม่ได้อ่านเป็นสำเนียงใด เมื่อได้ความรู้เช่นนั้นก็พยายามโดยทันที ว่าพวกชาวละครของเรายังใช้สำเนียงนั้นอยู่จนตราายเท่าทุกวันนี้ ข้อนี้เป็นตัวอย่างที่จะเห็นได้ว่าได้ความรู้เพราะมีหนังสือเรื่องลัทธิธรรมเนียมแลภาษาของชนชาติต่าง ๆ เช่นพิมพ์ในสมถ์เล่มนี้มีประโยชน์สำหรับเปรียบเทียบกัน จึงเป็นของที่สมควรจะพิมพ์ให้แพร่หลาย

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคุณคุณราชทัตถิณานพทาน ซึ่งพระยาพิธิโกไศสวรย์ ได้ทำการปลงศพคุณหญิงจันทร์ผู้ภรรยา แลได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ให้แพร่หลาย เชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ได้อ่านหนังสือนี้ไปคงจะอนุโมทนาทั่วกัน.

อุภัยพานิช

สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๘ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๒

สารบัญ

ว่าด้วยชาวต่างชาติต่าง ๆ	หน้า ๑
ว่าด้วยชาติพม่า	,, ๒
ว่าด้วยโอรัง ๕ ชนิด	,, ๖
ว่าด้วยโอรังดำ	,, ๗
ว่าด้วยโอรังอาก้า	,, ๗
ว่าด้วยโอรังป่าแค	,, ๘
ว่าด้วยโอรังขาว	,, ๘
ว่าด้วยโอรังอาสัง	,, ๘
ว่าด้วยแมว ๕ ชนิด	,, ๙
ว่าด้วยคนชาติล่อล่อ	,, ๑๑
ว่าด้วยคนชาติซอญ่า	,, ๑๕
ว่าด้วยเย้า ๕ จำพวก	,, ๑๕
ว่าด้วยคนชาติข้าเออ	,, ๒๒
ว่าด้วยคนชาติข้ากง	,, ๒๔
ว่าด้วยคนชาติข้าบ้านนาน	,, ๒๗
ว่าด้วยคนชาติข้าผอ	,, ๒๘
ว่าด้วยคนชาติข้าแระ	,, ๓๐
ว่าด้วยคนชาติผู้ไทย คำ, แกง, ขาว.	,, ๓๓
ว่าด้วยผู้ไทยขาว	,, ๓๗
ว่าด้วยคนชาติข้าขาว	,, ๓๗
ว่าด้วยคนชาติมีฮย	,, ๓๙
ว่าด้วยคนชาติข้าหิน	,, ๔๒
ว่าด้วยคนชาติข้าชวค	,, ๔๔

ว่าด้วยชาวต่างชาติต่าง ๆ

ในพระราชอาณาเขตซึ่งทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีคนชาติภาษาต่าง ๆ อาศัยอยู่บนภูเขาแลในป่าเป็นอันมาก คนชาติชนิคมต่าง ๆ นั้น มีลัทธิธรรมเนียมภาษาต่าง ๆ กัน ทั้งจะได้พรรณาคือไป คือจะได้พรรณาดัง

- ๑ บ้านเมืองเคหฐานที่อาศัย
- ๒ รูปร่างลักษณะกิริยาภาษาพูดแลหนังสือ
- ๓ อาหารแลผ้าห่มเครื่องประดับกาย
- ๔ วิชาชำนาญการเลี้ยงชีพ ฤๅสินค้าต่าง ๆ ที่ไปมา
- ๕ หัวหน้าพาหนะบริวารภาชนะเครื่องใช้
- ๖ เงินใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายกัน
- ๗ ธรรมเนียมได้ภรรยาแลคลอดบุตรเลี้ยงบุตร
- ๘ การพยาบาลแลปลงศพ
- ๙ การนับถือศาสนา แลการประชันเล่นมโหรีศพ เป็นเทศกาลตามฤกษ์

คนชาติต่าง ๆ ที่จะพรรณาคือไปนี้ ย่อมอาศัยอยู่ในปลายเขตรแดน ใต้จะมีแต่ในพระราชอาณาเขตสยามเท่านั้นหามิได้ มีทั่วไปในประเทศต่าง ๆ คือ ประเทศจีน พม่า ซึ่งค่อนติดกับพระราชอาณาเขต

แลकिनแกนนอื่น ๆ ก็มีคนต่างชาติต่างภาษาอาศัยอยู่เหมือนกัน แต่คนจีนก็อยู่อย่างชอบอยู่ตามบ้านแลเขาปลายเขตรแดนที่ไกลจากบ้านเมือง แต่ไม่อาศัยอยู่ตั้งมั่นอยู่เป็นถิ่นที่หาได้ มักก็ย้ายยกครอบครัวเที่ยวอยู่ในบ้านเขาที่อื่น ๆ ต่อไป ถึงแม้ว่าบ้านเมืองไทยจะแผ่แผ่เจื้อจ้านความบำรุงเลี้ยงรักษาไปถึงคนชาติต่าง ๆ นั้น ก็คงจะไม่รับความบำรุงความเจริญให้รุ่งเรืองได้ คงจะหลบลี้หนีห่างออกไปอยู่ตามบ้านเขาเช่นนั้นเป็นธรรมดา

ว่าด้วยชาติพม่า

๑, คนชาติพม่านี้ อาศัยอยู่ในถิ่นเมืองญาง ซึ่งเปนพระราชอาณาเขต ข้างทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ต่อเขตรแดนกับประเทศจีน แลพม่า แลพม่าพวกนี้ปลูกโรงอาศัยอยู่บนเขาที่สูง ๆ โรงนั้นมีหลังคาลาดลงมาชิดกับพื้น มีประตูเข้าออกสองข้างทาง ด้านสกัดในโรงนั้น ก็เป็นห้องยกเป็นแคร่ขึ้นสูงประมาณศอกหนึ่งสำหรับเป็นที่นอนในห้องนอนนั้นก็กั้นฝาไม้ประตูไปมาถึงกัน โรงนั้นมุงด้วยหญ้าคาผ่าซีกแต่ละ แลบางคนก็ทำด้วยไม้จริงบ้าง โรงใหญ่เล็กก็ตามสมควรที่จะมีครอบครัวอยู่ตามมากแลน้อย

๒, ลักษณะร่างกายกิริยาแลภาษานั้น มีร่างกายลำสันแข็งแรง ผิวกายมีสีดำโดยมากทั้งชายหญิง อากัปกิริยาแข่งกระต้าง ไม่เรียบร้อยเหมือนคนในบ้านเมือง มีภาษาพูดเป็นภาษาหนึ่ง แต่มีสำเนียงคล้ายภาษาแขกกาลิง แต่ไม่มีหนังสือใช้

๓, เครื่องนุ่งห่มแต่งกายแลอาหารนั้น รัยประทานเจ้าเข้าเป็นอาหาร แลกกับเข้าของกินทำด้วยเนื้อสัตว์ต่าง ๆ แลเนื้อปลา แต่ชอบกินผักต่าง ๆ มาก ผ้านุ่งห่มแลตกแต่งกายนั้น ผู้ชายขยันหมั่นเก็บอย่างจีน แต่ถักผมนิไม่ให้ไหม ใช้เชียบแลลูกปักปล้องไม้ไผ่เล็กๆ มีขี้ผึ้งสำหรับร้อยเป็นเครื่องประดับบนศีรษะ แลประดับไว้ที่คอห้อยลงมาเหมือนสวมลูกประคำ มีสามสายสี่สายแลเอาไม้หวายต่าง ๆ แลเหล็กมาทำเป็นกำไลสวมข้อมือแลตามลำแขนเป็นเครื่องประดับ บางคนที่มั่งเงินก็ทำด้วยเงิน นุ่งกางเกงจีน มีผ้ารัดท้องเป็นเป้าสำหรับใส่เงินติดตัวอยู่เสมอทุก ๆ คน ใช้เสื้อรูปเหมือนเสื้อกางเกง ทำแขนแลตัวเสื้อนั้นสั้น สำหรับใส่เมื่อฤดูหนาว เสื้อกางเกงเครื่องนุ่งห่มของชายนั้น ใช้สีกำแลสีน้ำเงินเป็นผ้าทำด้วยฝ้ายใช้เอง

ผู้หญิงนั้นไว้ผมยาวเกล้ามวยรวบไว้ข้างหลัง แลเจาะหูทำแผ่นลานด้วยเงินม้วนกลมสอดไว้ในหูโตประมาณ ๒ นิ้ว แลสวมปลอกแขนทำด้วยเงินแลเหล็กหวายไม้ต่าง ๆ เหมือนอย่างชายนั้น สวมแต่ที่ข้อมือข้อมือชั้นเดียวเท่านั้น หาเหมือนชายไม่ นุ่งผ้าสั้น ห่มเสื้อต่าง ๆ มีสีกำหม่นเทาเป็นต้น ใช้ผ้าโพกศีรษะด้วยผ้าสีต่าง ๆ ผ้าเครื่องนุ่งห่มของพวกพม่าทั้งหญิงชายนั้น เป็นผ้าฝ้ายทอตัวเองหาได้ซื้อจากชาติอื่นไม่

๔, วิชาชำนาญที่ประกอบกิจการเลี้ยงชีพ คือจากสถานเครื่องใช้บางอย่างด้วยไม้แลหวายต่าง ๆ มีเข้สำหรับใส่สิ่งของซึ่งบรรทุกแล้วคอนสพายเอาไปโดยศีรษะแลอย่าเป็นต้น แลก็เหล็กทำอาวุธต่าง ๆ ได้บ้าง

มีวิชาชำนาญใช้อาวุธนำไม้แน่น ได้ยิงนกแลสัตว์ต่างๆ มีค่างแลชนิดนี้เป็นต้น มาบริโภคเป็นอาหาร ทำการเลี้ยงชีพด้วยการทำไร่ข้าวอย่างหนึ่ง เลี้ยงสุกรตอนเช้า ทำไร่ฝ้ายขายแก่พวกฮ่อ พวกญไทย ซึ่งเป็นพ่อค้านำเอามาบรรทุกสินค้า คือเหล็กแลอาวุธมีดขวานต่าง ๆ ขึ้นแลเกลือเป็นต้น มาขายแลกเปลี่ยนกับพวกพม่า

๕, หัวหน้าที่ไต่บังคับว่ากล่าวกันมิได้มียศศักดิ์แลอำนาจซึ่งกันแลกัน เสมอชาติกันทั้งพวก เว้นแต่ที่พวกพม่าได้พร้อมกัน เห็นผู้ใดควรจะเป็นที่นับถือเชื่อฟังได้ ก็ยกขึ้นให้เป็นนายบ้านเท่านั้น ก็ได้ว่ากล่าวเชื่อฟังบังคับกัน แลพาหนะเครื่องใช้ช่วยแรงนั้น คือม้าแลโคกระบือบ้าง ก็ยกฐานะเครื่องใช้สำหรับเรือน มีถ้วยชามแลหม้อทองแดงที่ซื้อจากพ่อค้าฮ่อนั้นบ้างก็เล็กน้อย

๖, เงินใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายกันนั้น ใช้เงินมิได้เลือกกว่าเงินของชาติภาษาใดใช้ได้ทุกชนิด เพราะใช้ซึ่งตัดออกเป็นน้ำหนักตามราคาของมากแลน้อย ไต่ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันกับพวกฮ่อพวกญไทยเสมอมา

๗, ธรรมเนียมที่จะไต่สามภริยานั้น ชายไปขอหญิงต่อผู้ใหญ่ของหญิง ๆ ขอมยกให้แต่งงานกันแล้ว ชายก็พาหญิงมาอยู่ด้วยกันในสำนักของชาย วิธีที่แต่งงานนั้น ก็แต่งของเครื่องเส้นให้ผู้หญิงฝ่ายชายฝ่ายหญิง แล้วเลี้ยงกันเหมือนธรรมเนียมจีน การคลอดบุตรนั้น ก็อยู่ไฟ มิได้เปลี่ยนแปลงอันใดหาไม่ได้

๘, การรักษาพยาบาลไขว้นั้น เมื่อช่วยไขลงก็ให้กินยาราก
ไม้ตามทีลือว่าเป็นยา บางทีก็หายบางทีก็ตาย แต่มีความกลัวแก่โรค
ผดาคเป็นอย่างดี ถ้าคนใดเกิดโรคผดาคขึ้นแล้วพวกญาติพี่น้องแลบิดา
ญาติพี่น้องที่เป็นท้าวทักกลับเป็นท้าวเกลียดกลัว ทั้งคนไขว้นไวพากันหนีไป
อยู่ในบวสนึงตำบลนั้น ครั้นไปจากคนไข้ได้หลายวัน ประมาณว่าคน
ไขว้นจะถึงแก่กรรมลงไปแล้ว จึงชวนกันมาอยู่ในบ้านนั้น ถ้าคนไขว้น
ยังไม่ถึงแก่กรรมก็กลับไป ถ้าคนไขว้นหายขึ้นจึงจะกลับเข้ามาอยู่ใน
บ้านตามเดิมได้ ถ้าเห็นคนไขว้นตายแล้ว จะกลับมาอยู่ตามเดิม ก็
ต้องเอาไฟเผาโรงที่คนไขว้นนอนเสียแล้วจึงจะอยู่ต่อไป การทำทำดังนี้
เพราะความกลัว ด้วยโรคผดาคนี้จะติดกัน จึงได้เผาศพแลหื้อเอาใคร่ยนนั้น
เสีย ถ้าศพนั้นตายด้วยโรคอื่น ก็ใช้ธรรมเนียมฝังทิ้งสน

๙, ธรรมเนียมถือศาสนา ซึ่งเป็นทีนขื่อว่าจะช่วยคนให้พ้นทุกข์
ได้ มีความนับถือยำเกรงแต่ผีเรือนของเขา แลถือความจรรโลงซึ่งจะทำ
ให้เสื่อมความศุขต่าง ๆ ถ้าใดเอนอนกลายมาถึงทออยู่ ก็เอาขันไว้นอน
เห็นอศิศะทอนนอนของตน กระทำเส้นไหว้ผีเรือนแล้วจึงจะขยับประทานได้
แลความถืออีกอย่างหนึ่ง คือ ผัวเมียไม่นอนรวมกันในที่แห่งเดียว นอน
อยู่ในห้องเดียวกันแต่กันไว้คนละแห่ง มิให้สอศผาไปถึงกันเป็นทีสำคัญ
เมื่อผัวเมียจะไปหากัน ก็จับไม้สำคัญนั้นให้ถุกกายรู้สึกตัวเสียก่อน
แล้วจึงเข้าไปหากัน ถ้าไม่ทำดังนี้ไปหากันเมื่อยังมีทีนรู้ตัว ก็ถือว่า
เป็นการอับมงคลไปต่าง ๆ แลเป็นความผิดมาก เพราะฉะนั้นห้องนอน

ของพวกพม่าจึงมีไม่สอดคล้องกันเป็นสำคัญเช่นนั้นทุก ๆ ห้าง
สำหรับทุก ๆ คน ประการหนึ่งถือว่าคนที่ได้อาศัยอยู่ในที่ใด ๆ ถ้า
ได้ผลน้อยลงก็มักย้ายไปอยู่ที่ยังคงอยู่ในที่ตำบลอื่น ๆ ต่อไปอีก
เพราะฉะนั้นจึงมีได้ตั้งมั่นอาศัยอยู่ในที่ใดให้เป็นที่แห่งเดียวได้

อนึ่งยังมีคนบางกลุ่มคล้ายคลึงกับพวกพม่า มีอีก ๓ ชนิดนับเข้า
เป็นพวกเดียวกัน คือเรียกว่าล้าหมี ๑ อาศัยอยู่ในดินเมืองญาง ข่า
กง ๑ อาศัยอยู่ในดินเมืองของเขตรเมืองไล เหล่าอีก ๑ อาศัยอยู่ใน
ดินเมืองแยเขตรเมืองไล คนทั้ง ๔ จำพวกนี้มีรูปร่างแลความประพฤติ
ใช้ขนบธรรมเนียม นุ่งห่มประดับกายก็เหมือนกัน แต่ภาษาพูดแตกต่างกัน
ไปบ้าง แต่ฟังเข้าใจกันเหมือนเช่นลาวกับไทย พูตรู้จักกันเช่นนั้น

๓ ว่าด้วยโอรัน ๔ ชนิด

คนป่าชาติหนึ่งจีนเรียกว่า โอรัน ภาษาไทยเรียกว่าชาคอ คน
ชาติโอรันมี ๔ ชนิด โอรันคำฤๅโอรันกอ้อ ๑ โอรันอาก้า ๑ โอรันอัส ๑
โอรันทั้ง ๔ จำพวกนี้ใช้ขนบธรรมเนียมแลความประพฤติเหมือนกัน แต่
ภาษาสำเนียงแปลกเปลี่ยนแปลงกันไปบ้างพอฟังเข้าใจกัน แลโอรันทั้ง ๔ ชนิด
นี้ จะมีแปลกกันอยู่ก็แต่เครื่องประดับกาย พวกโอรันนี้ได้อาศัยอยู่ใน
ดินเมืองญาง ชอบอาศัยอยู่ปลูกโรงอยู่บนภูเขาที่สูง ๆ ทำที่อยู่แล
ประเพณีการปฏิบัติต่าง ๆ ก็เหมือนกันกับพวกพม่า ถึงทุกวันนี้แต่
เขียงกันแล้วนั้น ทุก ๆ ชั่ว ๆ ใดที่แปลกประหลาดจึงจะได้อธิบายถึง
ต่อไป

๔ ว่าด้วยโณ้น้ำ

๓ โณ้น้ำ ผู้ชายไว้ผมเปียดำไม่ใส่ไหม นุ่งกางเกงขาสั้นพอ
ปกเข้าลงหน่อยหนึ่ง ใส่เสื้อแขนใหญ่แต่ช่วงตัวแลแขนสั้น ๆ มีผ้าดำ
โพกคี่ตะ ถ้าเดินทางไกลก็ใช้ผ้าพันข้อเท้าขึ้นมาถึงเข่า ผ้านั้นกว้าง
ประมาณคืบหนึ่ง เสื้อผ้าเหล่านี้ใช้สีดำทั้งสิ้น

ผู้หญิงนั้นไว้ผมยาวเกล้ามวยไว้ข้างหลัง บางคนก็มัดผมพัน
รอบศีรษะหาใดก็ได้ถ้าไม่ แล้วใส่หมวกประดับด้วยเบี้ยแลลูกปัดลูกเต๋อย
ปล้องไม้เล็ง ๆ ร้อยประดับหมวกนั้น ทำด้วยผ้าสีต่าง ๆ มีรูปเป็น
สีเหลี่ยม แต่ยอดนั้นกลัดกันให้เล็กลง สวมเสื้อยาวปกลงมาถึงเข่า
ทชายเสื้อแลข้อมือเสื้อนั้นขลิบด้วยผ้าแดงแลผ้าสีต่าง ๆ เป็นลายสลับกัน
คุมแลคอเสื้อก็ประดับด้วยเบี้ยแลลูกปัดต่าง ๆ เสื้อนั้นใช้พันตาม
ห้วยย้อมด้วยสีต่าง ๆ ถ้าเป็นสายแถบกว้างประมาณ ๓ นิ้ว ๔ นิ้ว ๕ นิ้ว
คาดไว้ที่เอวอกเสื้อเรียง ๆ กันเป็นสามสายสี่สาย ๕ เป็นลวดลายสลับ
กัน นุ่งกางเกงสั้นพอปกเข้าลงหน่อยหนึ่ง แต่กางเกงนั้นขาวแค
มีผ้าดำพันเชิงเหมือนผู้ชาย เจาะหูใส่ควงวงกลมเช่นวงแหวน ทำ
ด้วยเงิน ควงนั้นใหญ่ปานลงถึงข่า ใส่รองเท้าเย็บด้วยผ้า สวมปลอก
แขนทำด้วยเงินแลเหล็ก แลมักชอบสยยา ใช้กลองทำด้วยไม้

ว่าด้วยโณ้น้ำอีก

๓ โณ้น้ำอีก ผู้ชายแต่งตัวไว้ผมเปียดำไม่ใส่ไหม ทั้งหญิงชาย
อาภรณ์ก็รียาแต่งร่างกายขนบธรรมเนียม ก็เป็นเช่นอย่างโณ้น้ำทั้งสิ้น

๕ ว่าด้วยโณปาทัน

โณปาทัน เครื่องแต่งตัวนุ่งห่มก็เช่นเดียวกับกับโณคัมภี
โณคัมภี แต่โณปาทันนั้นเครื่องนุ่งห่มแต่งกายแลที่อยู่สกลปรกเลว
ทรามกว่าโณคัมภีสองจำพวกที่กล่าวมาแล้วนั้น

แต่ถือผิดกันอีกอย่างหนึ่ง คือไม่ทำอันตรายสัศว์ใหญ่ในป่า
เป็นคันว่าช้าง แรด โคกระบือ ถ้าผู้ใดทำอันตรายสัศว์ใหญ่เหล่านี้
แล้ว แลเอาเนื้อสัตว์นั้นมาบริโภค ก็ถือว่าจะมีอันตรายแก่ผู้
ด้วยเหตุต่าง ๆ

๖ ว่าด้วยโณชิว

๓ โณชิว ใช้เครื่องนุ่งห่มทั้งชายทั้งหญิงแต่ล้วนขาว นอก
นั้นเป็นเหมือนโณคัมภีที่กล่าวมาแล้วทุกประการ

ว่าด้วยโณอาสั

โณอาสั ใช้เครื่องนุ่งห่มนั้น ผู้ชายแต่งเช่นโณคัมภีที่กล่าวมา
แล้ว แต่ผู้หญิงใช้เครื่องนุ่งห่มประดับกายต่างกัน ไว้ผมยาวม้วน
พันรอบศีรษะ มีไค้เกล้ามวย มีผ้าขาวนอຍทำเป็นรูปเหมือนใบโพธิ
ประดับด้วยลูกเกดลูกขี้พริกม้วน สำหรับประไว้ที่หน้าผาก แล้วมี
ผ้าผืนใหญ่เป็นสีต่าง ๆ พันศีรษะผ้าผืนนั้นไว้ ให้ผ้าผืนนั้น
ห้อยเลยออกมาถึงหว่างคิ้วพอแลเห็นได้ ใส่ต่างหทำรูปเหมือนขอ
มกฉีกเป็นแฉก รูปคล้ายต่างหระยา สวมเสื่อยาวถึงเข่า ทัด
เสื่อมีผ้าสีเหลืองแดงต่าง ๆ ขลิบวิมรอบเสื่อ นุ่งกางเกงขาแคบสั้น
พอปกเข้า

โคนที่ ๕ อย่างนี้ ถ้าอยู่ในที่แห่งเดียวกันแล้ว จะสังเกตว่าเป็น
โคนที่พวกใดนั้นไม่ได้เลย ด้วยกิริยาอาการนั้นคล้ายคลึงกันทั้งสิ้น

แลภาษาที่พูดนั้นใช้ความนับดังนี้

ที่ ยี่ ซ้า เอ ง่า ควี่ ชี่ แห้ว เกว เส่ ตียา เติงัง เส่ถึง
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๐๐ ๑๐๐๐ ๑๐๐๐๐

พวกโคนที่ ถ้าเป็นคนมั่งมีก็มีกิริยาหนึ่งส่อขึ้น ได้ไปเวียนมาจาก
จีน ขนบธรรมเนียมก็ผิดไปข้างจีนโดยมาก

๖ ว่าด้วยแมว ๔ ชนิด

คนจำพวกนี้ ภาษาจีนเรียกว่าแมว แมวนี้เดิมก็มาจากประเทศ
จีนเมืองเสฉวน เข้ามาหาใคร่ขอยู่ในคินเมืองไค แล้วก็แพร่หลาย
แยกย้ายเที่ยวไปอยู่ในที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตข้างทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือ ชาติแมว ๔ ชนิดนี้ เรียกว่าแมวหัวแดง ๑ แมว
ลาย ๑ แมวดำ ๑ แมวขาว ๑ เป็น ๔ ชนิด

๑ แมวทั้ง ๔ ชนิดนี้ ชอบปลูกโรงอยู่บนภูเขาสูง ๆ ไม่อยู่ที่พื้น
แผ่นดินราบเลย โรงเรือนที่อาศัยอยู่นั้นทำเหมือนโรงจีนเลื่อยไม้ หลัง
คาโรงมุงด้วยหญ้าคา ฝาโรงทำด้วยดิน แล้ววิธีทำนั้นเขาไม่กระต่า
ปักขวางสองข้างนายเข้ เอาดินใส่ข้างในกะทึงให้แน่น แล้วก็เลื่อน
ขึ้นไปเป็นชั้น ๆ คูก็เช่นกันกับฝาผนังตึก แต่โรงนั้นเคี้ยไม่สูงจะสูงนัก
ยกพนชนเฉพาะเตียงนอน กว้างประมาณ ๒ ศอก สูงประมาณ ๑ ศอก

ในโรงนั้นกันห้องกว้างแคบประมาณพออยู่เตียงนอน โรงหนึ่งก็อยู่ด้วย
กันครัวหนึ่ง เหตุที่ใช้ดินทำฝาผนังเพื่อที่จะกันความหนาว เพราะที่อยู่
บนเขาสูงแลหนาวจัด

๒ ลักษณะร่างกายของแม่วั้นมีผิว ทั้งชายหญิงย่อมขาวดำดัง
แข็งแรง ภาษาพูดมีอย่างหนึ่ง คือกินข้าวว่า (เน่าเห็น) ไม่มีหนึ่งสื่อ
ใช้ มีแต่คนที่ได้ไปเรียนหนังสือจึงได้ใช้หนังสือจินแลภาษานี้ของ
แม่วั้นดังนี้ อี ขาว บี เปลา จี เจา จาง ยี่ จ้า เก้า

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐

๓ เครื่องนุ่งห่มประภคัยกายของแม่วพวกนี้ ย่อมมีประการต่าง ๆ
กันทั้ง ๔ ชนิด แต่ในที่นี้จะว่าด้วยแม่วหัวแดงก่อน แม่วอื่น ๆ จะได้แสดง
ในที่ต่อไปข้างหน้านั้น

แม่วหัวแดง ผู้ชายข้วนเขี้ยวไฉฉมเหมือนจีน แต่ถักผมเปล่าไม่ได้
ใหม่ ใช้ผ้าแดงแลขนไก่แดงเสียบประคัยโพกไว้บนศีรษะ สวมเสื้อ
แขนสั้นตัวสั้น แต่กว้างอย่างเสื้อกางต้ง นุ่งกางเกงขากว้างประมาณ
ศอกหนึ่ง แต่สั้นพอปกเข้า มีผ้าพันข้อเท้าถึงเข้า

แม่วหัวแดงผู้หญิงนั้น ไว้ผมยาวข้าง เกล้ามวยรวมไว้ข้างหลัง
ข้าง บ้างคนก็ใช้เอาผมพันรอบศีรษะข้าง มีผ้าแดงผืนน้อย ๆ คลุมบน
ศีรษะ แล้วเอาผ้าสีต่าง ๆ โพกชั้นนอก แลผ้าโพกศีรษะหญิงนี้
ใหญ่กว่าผ้าโพกศีรษะผู้ชาย ใส่ต่างหุ้มรูปเหมือนขอมุ้งแขวนอยู่ในหู
ขอต่างหูนี้กว้างยาวประมาณคืบหนึ่ง เมื่อเวลาทำการงาน ก็เอาต่างหู

เก็บกวาดไว้ข้างหลัง สวมกำไลมือทำด้วยทองเหลืองทองแดง เหล็ก
 แลเงิน นุ่งผ้าหีบเชวพอประจวบรอบเท่านั้น แล้วมีผ้าห้อยนำอีกผืน
 หนึ่ง อย่างเช่นผ้าห้อยนำไขน เพื่อจะบังผ้าถุงที่คาดเอวนั้นแตกออก
 เมื่อจะนั่งก็ควักเอาผ้าห้อยนำรองก้นนั่ง สวมเสื้อยาวอย่างเสื้อญวน
 ปกถึงเข่า แลใช้ผ้าพันข้อเท้าขึ้นมาถึงเข่า ผาพันข้อเท้านี้
 ความประสงค์ว่า เมื่อเดินนั้นเนื้อน่องสันสับค้อยเสมอ ถ้าเอาผ้า
 พันเสียให้แน่นแล้ว เดินจึงจะไม่เมื่อยเท้า ผ้าเครื่องนุ่งห่มของแม่
 ทั้ง ๔ ชนิดนี้ ทำด้วยเปลือกต้นกันชา แลแน่นเหนียวกว่าผ้าฝ้าย
 ทำย้อมใช้เป็นสีต่าง ๆ แต่แม่ทั้ง ๔ ชนิด ซึ่งมีชื่อต่างกันนั้น เหตุ
 ด้วยใช้ผ้าผืนเครื่องนุ่งห่มเป็นสีต่าง ๆ เป็นที่สังเกตกำหนดแลอื่น ๆ
 บ้าง ถึงจะกล่าวต่อไปนี้

(แม่หัวแดง) มีชนไก่แดงแลผ้าแดงประคยไว้บนศีรษะเป็นที่
 สังเกต (แม่วัลาย) ใช้ผ้าผืนเครื่องนุ่งห่มประคยกายด้วยผ้าลายต่าง ๆ
 เป็นที่สังเกต (แม่ดำ) ใช้ผ้าผืนเครื่องนุ่งห่มประคยกายแต่ล้วนผ้าสีดำ
 เป็นเครื่องหมายสำคัญ (แม่ขาว) ให้ผ้าผืนเครื่องนุ่งห่มประคยกายล้วนแต่
 ผ้าสีขาวทั้งสิ้นเป็นที่สังเกต ผ้าสีต่าง ๆ นั้นแม่ขาวไม่ใช่เลย แต่
 แม่ทั้งนั้นข้างที่ก็ใช้ผ้าสีขาวบ้าง

แลแม่ทั้ง ๔ จำพวกนี้ บริโภคเข้าโภชนาสาละเป็นอาหาร วิธีเมื่อจะ
 ทำหุงต้มนั้น ใช้โมสิลาทำไต้เอง สำหรับไม่บดย่อยเข้าโภชนาสาละให้
 เลื่อยค แล้วร่อนออกเป็นสองอย่าง อย่างที่เลื่อยคเอาปล้องไม้ไผ่

๔ แม้วทั้ง ๔ จำพวกนี้ มีวิชาทำผ้าแลทอผ้าด้วยเปลือกต้นกันชา
ต้นกันชาที่ทำไว้ปลูกไว้สำหรับทำผ้าเท่านั้น มิได้ใช้ผลประโยชน์ด้วย
ดอกแลใบเลย การที่ทำผ้าเป็นวิชาของหญิงแม้ว แม้วผู้ชายมี
วิชาทำไม้ค แลชาวอูยังคาบศิลาสันแลยาวตามแต่ชอบใจใช้ แต่คน
ของพวกแม้วนั้นทำพอเป็นอันใช้ได้ แต่คนของลาวทราวมเต็มที แล
คนนั้นเมื่อจะยิงต้องประทัยเข้ากับแก้ม มิได้ประทัยป่า แลแม้วนั้นเป็นคน
มีกิริยาว่องไวในทางป่าแลเขา เมื่อไปเที่ยวยิงสัตว์มักมีสุนัขตามไป
ด้วย ครั้นสุนัขนั้นเห็นสัตว์ป่าเขาแลกว้างไล่สัตว์นั้นไป แม้วผู้เจ้า
ของสุนัขก็วิ่งไล่ตามไปทันสุนัขเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงว่ามีกิริยา
อันว่องไว

สิ่งสินค้าต่าง ๆ ที่แม่ได้ทำขายแก่พวกช่อพ่อค้าได้เป็นผลประโยชน์นั้น มีเข้าเจ้า เข้าโกลธาสี สุกรตอน ไก่ตอน แพะ ม้า โค เป็นต้น สินค้าซึ่งช่อพ่อค้าแลผู้ไทย นำมาซื้อขายก็มี เหล็ก เหลือ ภาชนะถ้วยชาม นำมาลงที่อยู่แห่งแม่ เพราะแม่มีได้นำเอาสินค้า

ไปขายถึงทางไกลเลย การไถ่มาซึ่งแม่ไต่ไต่พะปลากันนั้น คือ เข้าเจ้า
เข้าโฆช กันกันชา ผักกาด แลผักต่าง ๆ แลผักแพง เป็นต้น แล
ผักกันชานนั้นยอมด้วยเปลือกไม้ ยางไม้ แลครึ่ง เป็นสาคำแดง เขียว
เหลือง ต่าง ๆ

๕ หวังซึ่งได้ควบคุมว่ากล่าวกันนั้น ใช้มาเป็นพาหนะสำหรับ
ชี้เที่ยวไปในที่ต่าง ๆ โคกระบือก็เลี้ยงไว้ขายแลกิน หาได้ใช้ทำอะไรได
นาไม่ การซึ่งได้มีผู้ว่ากล่าวบังคับ ก็อาไศรยการสามัคคีพร้อมกัน
เห็นว่าคนใดจะเป็นทนายถือเชือกฟางได้ ก็ยกผู้นั้นขึ้นเป็นนาย ฟังบังคับ
บัญชาว่ากล่าวควบคุมกันไป แลนายบ้านของแมวัน มีไกรยบศ
แลอำนาจของเจ้าท้าวพระยาหามิไต่ กับภษณะเครื่องใช้ของแม่ มี
กระทะเหล็ก หม้อทองแดง กับถ้วยชาม ซึ่งพวกซื้อได้นำมาจำหน่าย
บ้าง ของที่แม่ทำใช้ไต่เองบ้าง คือ ถังตักน้ำ แลกระบุง ไม้ เป็นต้น

๖ เงินที่ใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายกัน ไม่เลือกว่าเงินรูปชนิดใด
สุดแต่เป็นเงินแล้วก็ได้ใช้ได้ ใช้ซึ่งตักเอาตามน้ำหนัก เมื่อแม่จะเอาสิ่ง
ของมาขายก็มีตาชั่งตาตั่งมาสำหรับตวัด้วยทุก ๆ คน เงินที่ตักย่อยออก
แล้วนั้นเรียกว่าเงินนุ่น ถ้าไต่มากแล้วหลอมเป็นก้อนไว้ เมื่อจะซื้อ
ขายกันก็ตักต้อไป

๗ ธรรมเนียมเมื่อจะไต่กรรยาสามัคคีกันนั้น บางทีบิดามารดาชอบ
อธิบายไศรยซึ่งกันแลกัน ก็ชอบตรัสวไปเลี้ยงไว้ให้ช่วยด้วยกันไปแต่
เล็ก ถ้าแลแต่งงานสู่ขอกันเมื่อหนุ่มสาวนั้น ถ้าเป็นผู้มีเงินทองก็มีสิ่ง
ของไปคำนับผู้ใหญ่ของหญิง สุก ๑ คู่ ไก่ตอน ๑ คู่ เข้าสาร ๒ หาย

ตรา ๒ ให้ เงินหนัก ๓๐ บาท ให้กับบิดามารดาฝ่ายหญิง เส้นไหว้
เรือนของหญิงแลศพตามธรรมเนียมแล้ว ก็แต่งของเลี้ยงพรรคพวก
ซึ่งมาพร้อมกันในเวลานั้นแล้วกับหญิงนั้นมาทออยู่แห่งชาย

อีกอย่างหนึ่ง ถ้าชายเป็นคนจนมีภรรยา ก็ต้องมีอุปถัมภ์
ร้อยแปดไปขอต่อผู้ใหญ่ของหญิง วิธีเมื่อจะไปขอนั้น เมื่อถึงผู้ใหญ่
ของหญิงแล้ว ก็นั่งคุกเข่าประณามมือคอยสดับคำ ซึ่งผู้ใหญ่ของ
หญิงจะว่ากล่าวเป็นประการใด ผู้ใหญ่ของหญิงนั้นก็กล่าวด้วยคำ
หยาบช้าให้เจ็บแสบถึงสาหัส เพราะด้วยตัวเป็นคนจนจึงต้องรับคำตำ
คำตลกประมาทหมิ่นเป็นอันมาก เว้นแต่ไม่ทำถึงบิดามารดาด้วยเท่านั้น
ถ้าชายผู้นั้นนั่งสดับรับคำต้ออยู่ได้ในวันหนึ่ง ผู้ใหญ่นั้นจึงจะยกบุตรสาว
หลานสาวนั้นให้เป็นภรรยา ถ้าชายนั้นไม่อดกลั้นถ้อยคำ อันว่ากล่าว
ให้เจ็บช้ำนั้นได้ก็หาได้ภรรยาสำเร็จถึงความปรารถนาไม่

แมวันเมื่อคลอดบุตร ก็อยู่ไฟบนร้านหมอนญวน แลบุตรคลอด
ออกมานั้น ก็เอาผ้าห่อกายไว้ที่ใดแคร์ที่นอน เมื่อเวลาจะให้กินนมก็
ยกเอาออกมา ครั้นออกไฟแล้ว เมื่อแม่มีลูกอ่อนนั้นจะไปทำไร่นา อุ้ม
เอาลูกไปที่ไร่นาแล้ว ก็เอาผ้าผูกเปลแขวนไว้บนต้นไม้แล้วก็ไปทำการ
เลี้ยงกันอย่างนี้ไปกว่าจะเดินได้

๘ การรักษาพยาบาลความป่วยไข้ ก็ใช้ยารากไม้ใบไม้ แล
เป็นของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งคนทรงผีบอกให้ว่าเป็นยา ด้วยมีแม่ทัพเป็นคน
ทรงผีสำหรับรักษาโรคต่าง ๆ อยู่ตำบลบ้านแม่คนทรงนี้ เมื่อผีเข้าแล้ว

บอกให้ขงสรองๆให้ทำอะไร พวกแม่วั้นก็ทำตามทุกประการ เพราะพวกแม่วั้นถือเป็นการแข็งแรง แลทำวิธีต่าง ๆ กัน

แม่วั้น & จำพวกนี้ มีวิธีปลุกฝนตกได้อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปลุกก็ เอาสระเก็บน้ำประสมเข้ากับยา ตวยานนั้นชอมาแต่เมืองจีน ครั้นประสม กันเข้าแล้วก็เป่าเข้าไปในหมึก อยู่ได้ประมาณวันหนึ่งเป็นไซ้ เป็น ไซ้ไปได้ประมาณสามวันก็เป็นเม็ดฝน แต่ไม่ชื้นมากเหมือนฝน ฝนเอง แลไม่มีพิษคนนั้นไม่เป็นอันตราย การรักษาศาตมนี้ที่เขาแต่นำ อายไปประมาณ ๑๕ วัน ก็หายเป็นปกติ ราคาจ้างที่จะต้องเสียให้ หมอผีปลุกฝนนี้ ถ้าเป็นคนจนต้องเสียอย่างน้อยเพียงสองแฉบ ถ้าเป็น คนมีก็เรียกเขามากไปจนถึง ๒๐—๓๐ แฉบ

อนึ่งอีกยาไครยของพวกแม่วั้น เป็นคนใจน้อยมักโกรธร้ายแรง ขางที่ผิวเมื่อยาญาตพ้องซึ่งอยู่ด้วยกัน ถ้าผิดใจแลทิ่มเถียงวิวาท กันถึงคำคิแล้ว ก็กินยาตายยาเชือกคอตายให้จากกันไป แลแม่วั้น ทำยาตายไว้อำหรับตัวทุก ๆ คน ในคัมเสือกแม่วั้นมอย่นนั้นก็มียาพิษ ไว้อำหรับตัวอยู่เสมอ ยาตายของแม่วั้นซึ่งประกอบไว้นั้น เข้าคันทกยุง เป็นต้น เพราะคนคันทกยุงนี้มีราคาซื้อขายกันแพง ๆ

การทำศพของแม่วั้น & จำพวกย่อมทำต่าง ๆ กัน ถ้าแม่วั้น หัก แดงตายลงญาตพ้องก็ช่วยกันเอาเชือกผูกแขวนศพนอนขวาง ประตูโรง ไร่ สูงประมาณเพียงน้าอกคนยืน แลแล้วแต่งเครื่องอาหารเส้นให้ศพนั้น เขาอาหารแลเครื่องเส้นใส่เข้าไปปากศพ แลแล้วฆ่าโคแลสุกร เมื่อจะ

ฆ่าโค่นนั้นญาติพี่น้องช่วยกันพยุงศพออกไป เอาเชือกที่ผูกโคมาใส่ใน
มือศพ แล้วฆ่าโคนั้นเอาเนื้อมาแต่งเครื่องเส่นศพแลเคียงกัน มีการ
เล่นเต้นรำอยู่สามวันถึงที่จะกล่าวต่อไปนั้น แล้วจึงเอาศพนั้นใส่ในโลง
ทำด้วยไม้จริง ขุดเป็นรางเหมือนรางใส่ข้าวหมกแล้วก็นำไปฝัง เมื่อ
จะขุดหลุมฝังศพนั้นไม่ขุดตรงอย่างธรรมดา ขุดรู้งเป็น โพรงแล้วจึง
เอาโลงเสื่อเข้าไปกลบไว้ แลเอากระตานทำบายเขียนชื่อไว้เป็น
อักษรจีน นี่เป็นการศพอย่างดี ถ้าเป็นคนจนตายลงก็เอาไปฝังเสีย
เท่านั้น

แม้ว่าลายนั้นเส่นศพ เอาศพนั้นมัดให้ยืนอยู่นอกประตูโรง

แม้ว่าเอาศพมัดให้ยืนอยู่ในโรง

แม้ว่าชาวเขาแขวนนอนขวางไว้กลางโรง

การเส่นศพวิธีต่างๆก็ทำเช่นกับแมวหิวแคงดังได้พรรณามาแล้วนั้น

๙ การนับถือศาสนาของแมว ๔ จำพวกนี้ คือนับถือผีเรือนแล
ผีฟ้า ซึ่งนับถือเขาเป็นเทพเจ้าหรือจะช่วยเหลือทุกข์ร้อนแลให้ความสุขนั้น ถ้า
ถึงวันขึ้นค่ำหนึ่งฤกษ์กลางเดือน ก็บูชาเทียนไหว้กราบเสมอไป เมื่อ
ขึ้นปีใหม่ก็ทำเครื่องเส่นแลวงสรวงสังเวยบวงสรวงตั้งธรรมนิยมจีน การ
ที่ไหว้กราบนั้นก็ทำก็ยกเหมือนจีนถือ กลัวความรื้อนชอยช้อยแต่
อากาศที่หนาว อยู่แต่ที่บนเขาสูง ๆ ไม่ลงมาอยู่ในแผ่นดินที่ราบเลย
ถึงแม้ว่าจะมีการจำเอนที่จะลงมาบ้างก็ไม่นอนค้าง เพราะถือว่าถ้า
ลงมาที่แผ่นดินต่ำได้ขึ้นเสียงกบเขียดร้อง ก็มักเป็นไข้เจ็บไปต่าง ๆ

จนถึงแก่ชีวิต เพราะฉะนั้นพวกแม่มัวนี้ไ้มีความฉลาดในการที่จะ
ปลุกเลย หาไ้แต่สัตว์ป่าและสัตว์ที่เลี้ยงไว้ ฤๅจะเรียกเ้กับก
ก็ไ้ เพราะแม่มัวไม่ฉลาดไปมาในทางน้ำ แล่น้ำก็เ้ไม่อาบเลย

การเล่นสนุกของพวกตามเทศกาล มีแคนเข้าและร้องซึงกับมี
กลองฉวย เต้นรำกระโดดไปมา เอาเท้าถีบเตะกันตามพวกผู้ชาย
ผู้หญิงก็พ้อนรำไปตามหมู่หญิง การเล่นสนุกอย่างนี้ เล่นเมื่อมีการศพ
แลการข่าวสาว แต่เล่นงานข่าวสาวหาใช้กลองแลฉวยไม่ รูปแคนที่เข้า
นั้นก็มีช่องที่เข้ายาวยื่นออกมาผิวกับรูปแคนที่ลาวแลเข้าเล่นกัน เทศกาล
เล่นสนุกนั้น เล่นเมื่อเดือนอ้าย เดือนยี่ เดือนสาม เป็นการประจําตาม
ฤๅษีทุก ๆ ปี แลเล่นเมื่อไปหาที่อยู่ไ้ใหม่ เพราะมักยกย้ายที่อยู่ต่อไป
เนื่อง ๆ แลยังมีข้อความที่ไม่น่าเชื่ออีกประการหนึ่ง ซึ่งพวกแม่มัวเล่า
ต่อ ๆ กันมาว่า มีคนแก่พวกแม่มัวเป็นบางคน แก่เข้าแล้วกลายเป็น
เสือไป เพศที่กลายเป็นมี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งตายแล้วศพกลายเป็นเสือเข้า
ป่าไป ชนิดหนึ่งเป็นเสือไปทั้งเป็น คนที่จะกลายเป็นเสือ นั้น รูปกาย
ค่อยกลายเป็นทีละน้อย คือนิ้วมือสั้นเข้า เล็บกลบเข้า ปากกว้างออก
ตาลมโตออก แลงอกหางงอกขนเป็นขนเสือ ถ้าคนเกิดเป็นดังนี้ขึ้น
บุตรหลานญาติพี่น้องก็จักแข็งแรงในคอก เข้าแลผัอาหารที่เคย
รับประทานนั้นก็หารับประทานไม่ ต้องให้เนื้อสดเป็นอาหาร ไปจนเสือ
คนนั้นแก่ล้ามีกำลังมากขึ้น ก็แหกคอกหนีเข้าป่าไป ชนิดหนึ่งคนแก่

มีรูปกายแก่กลายเป็นเสือนั้น แต่ตายลงเสียก่อน ศพนั้นต้องฝังระวาง
อยู่ ๑๐๐ วัน เพราะจะเป็นเสื่อไปได้แต่ในระหว่าง ๑๐๐ วันนั้น ถ้าพวก
ลูกหลานนั้นมีการระวางกวตขึ้นแล้ว ศพนั้นก็ไม้อาจเป็นเสื่อไปได้ การ
ระวางนั้นคือมีช่องๆ โพรงออกมาแต่ที่หลังศพแล้ว คนที่ระวางอยู่นั้นก็
เอาหินเล็กก้อนเดียวติดกลบเสีย มิให้เป็นช่องเป็นโพรงออกมาได้ ถ้า
ครบ ๑๐๐ วันแล้ว ศพนั้นก็ไม้อกลับกลายเป็นได้ เสื่อซึ่งแม้อกลายเป็น
ไปนี้ มีคำอธิบายว่า ถ้ามีเสื่อครบ ๕ เสื่อแล้วก็จะเป็นเสื่อแม้อกลายเป็น
เป็นเสื่อธรรมชาติก็มีเสื่อ ๔ เสื่อ

๒ ว่าด้วยคนชาติล่อล่อ

คนชาติหนึ่งที่เคยตามภาษาจีนว่า ล่อล่อน เคยเที่ยวค้าขายเข้า
มาในพระราชอาณาเขต ที่เมืองญางนั้นเอง ๆ

๑ พวกล่อล่อน ตั้งอาศรัยอยู่ในเขตแดนจีน

๒ มีลักษณะร่างกายคล้ายคนจีนทั้งหญิงชาย แต่ภาษาพูดนั้น
คล้ายกับพวกโชนี่ ๆ กับพวกล่อล่อนพูดเข้าใจกัน ขนบธรรมเนียม
ต่าง ๆ นั้น ก็ใช้ธรรมเนียมจีนทั้งสิ้น บางคนก็ไต่เวียนรู้หนังสือจน
ถึงได้เป็นขุนนางในเมืองจีนก็มี คนพวกนี้รูปร่างสูงใหญ่แข็งแรง

๓ เครื่องนุ่งห่มของพวกล่อล่อน จะผิดกันกับจีนก็แต่ที่โพกศีรษะ
ด้วยผ้าโตเหมือนอย่างเช่นแขกเทศ แต่ผู้หญิงนั้นก็คงแต่งตัวเหมือน
หญิงจีน เพราะฉะนั้นจึงไม่ต้องพรรณนาต่อไป ด้วยพวกจีนนั้นมีอยู่มาก
แล้วในประเทศไทย

๘ ว่าด้วยคนชาติซอนป้า

คนชาติหนึ่งทีจีนเรียกว่าซอนป้า

๑ คนชาติซอนป้า นั้น อาศัยอยู่บนป่าแลเขาในอาณาเขตจีน เคยเที่ยวค้าขายมาถึงในพระราชอาณาเขตที่เมืองฝาง

๒ ภาษาพูดแลกิริยา ใช้ภาษาจีนทั้งสิ้น

๓ เครื่องนุ่งห่มแลธรรมเนียมต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกับจีน แต่เป็นจีนบ้านนอก ขนธรรมเนียมอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกับจีน

๙ ว่าด้วยเย้า ๔ จำพวก

๑ คนอีกชาติหนึ่ง ภาษาจีนเรียกว่าเย้าอื่น ๆ มีสี่ชนิด เคยอาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตแต่สองชนิด อีกสองชนิดนั้นมิแต่ในเขตแดนจีน ๆ เรียกว่า ‘ซันตังเย้า’ ‘เตียวเซี่ยนเย้า’ ที่เคยมีมาในพระราชอาณาเขตสองชนิดนั้น จีนเรียกว่า ‘คินป่านเย้า’ ภาษาผู้ไทยเรียกว่าเย้าเขาอย่างหนึ่ง จีนเรียกว่า ‘ลันเตียนเย้า’ เย้าทั้งสองจำพวกนี้ อาศัยอยู่ในดินเมืองไคก็มี ซอยอยู่บนเขา ปลูกโรงอยู่เหมือนโรงจีน แต่โรงนั้นเป็นโรงเตย แลอยู่กับพินดินยกฐานขึ้นเฉพาะเป็นเตียงนอนเท่านั้น หลังคาโรงนั้นมุงด้วยหญ้าคา แลตัวโรงทำด้วยไม้ไผ่แลไม้จริงก็มี

๒ เย้าทั้งสองจำพวกนี้ มีผิวพรรณย่อมขาวโดยมาก มีภาษาอย่างหนึ่งต่างหาก คือเรียกกันเข้าว่า ‘ยั้นหาง’ ใช้หนังสือจีนภาษานี้ ยี่ต อี้ ไป เป หึง โตะ จิต เปะ กิว แยะ

๓ รับประทานเข้าเ้าเป็นอาหาร เครื่องกับเข้าของกินนั้นทำอย่าง
กับเข้าจีน เมื่อเวลารับประทานก็ใช้ไม้ตะเกียบเช่นจีน เครื่องนึ่งห่ม
ผู้ชายก็แต่งตัวเหมือนกันทั้งสองชนิด ไวน์ดื่มเบียร์ก็ไม่ได้ใหม่ มีผ้าทำ
โพกศีรษะ เสื้อกางเกงเครื่องนึ่งห่มแต่ล้วนดำ

ผู้หญิงเข้าเข้านั้น ไวน์ดื่มขาวเกลี้ยงผสมด้วยขันทนรวงแลขิงฝง
เหมือนอย่างทุกตั้งอยู่ตรงกลางหม่อม สูงขึ้นประมาณ ๕-๖ นิ้ว ผมห่ม
เกลี้ยงแข็งแน่นประคุดไม้ ตั้งอยู่บนคี่โต๊ะประมาณใน ๓-๔ เกือบจึงจะ
เกล้าใหม่ ใช้หมวกเอาไม้ทำขดเป็นวงคาคด้วยผ้าแดง แลมีชายกรุย
เป็นระบายรอบตัว ที่หมวกจะสวมใส่คี่โต๊ะนั้น เอาไม้ทำเจาะเป็นรู
ประมาณพอสวมลงที่ผมห่มนั้นได้ แลคูกี่เช่นตะแกรงแกว่งไว้บน
คี่โต๊ะ ใส่ต่างหูระย้าเล็ก ๆ อย่างต่างหูจีน ห่มเสื้อดำแต่แขนเล็กยาว
ปกเข้า ถ้าเป็นเสื้ออย่างคี่มีแผ่นเงินบาง ๆ ทำเป็นสี่เหลี่ยมติดเป็นคัน ๆ
ที่อกตลอดลงมา ๗ แผ่นใช้ต่างคุดมเสื้อ นุ่งกางเกงดำขากว้าง มีผ้าดำ
พันเอวข้างนอกเสื้อหลายรอบ แล้วเอาชายผูกไว้ข้างหลัง มีสายไหม
แดงพันเป็นเกลียวโตเท่ากำปั้นพลู ยาวประมาณศอกหนึ่ง มีลูกผูกห้อยไว้
สายไหมนี้สำหรับคล้องคอ

หญิงล้วนเตียนเข้านั้น ไวน์ดื่มขาวเกลี้ยงร่อยไว้ข้างหลัง ไม่ได้
ขันทนรวงแลขิงฝงเหมือนเช่นเข้าเขา เสื้อผ้าห่มก็เช่นอย่างหญิงเข้า
เข้านั้น เว้นแต่ไม่ใช่ผ้าพันเอวนอกเสื้อ มีสายไหมแดงพันมีลูกผูก
ห้อยไว้ สายนั้นยาวคืบทศเอวเสื้อทั้งสองข้าง ยาวพันเสื้อลงไปประมาณ ๑

คือ ที่บนศีรษะนั้นเอาเงินทำเป็นรูปกระจิงครอบไว้บนผม มีดอกไม้
เงินเลียบตามรูปที่รูนั้นดูประหนึ่งอยู่ประมาณ ๔๐ ดอก กับเลื้อยของหญิง
มีไหมปักเป็นลายต่าง ๆ ที่น่าอก แลกางเกงที่ปลายขานนั้นปักด้วยไหม
เหมือนเช่นลูกไม้ขลิบเป็นลายต่าง ๆ รอยขา เครื่องแต่งตัวประคย
ประคางหมั้น พวกเข้ทำใช้ให้เองทั้งสิ้น

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น ทำมิดแล่นใช้ได้
บ้าง บนของพวกเข้านั้นทำเป็นบันคยลึลย้าง บนจตุรชัยชด้าง
ภาชนะเครื่องใช้มีดังคักน้ำ แลกระบุงตะกร้า กับผ้าถุงหม้อทอใช้เอง
เครื่องใช้อื่น ๆ คือถ้วยชามชอมาจากช่อหงส์น การทำมาหากินชอ
ขายเลี้ยงชีพ ทำไร่ฝ้าย ไร่เจ้า เลี้ยงม้า โค กระบือ สุกร ไก่
ขายเป็นสินค้า มีพวกช่อพ่อค่านำเอาเกลือ ยาฝิ่น เหล็ก แลภาชนะ
ถ้วยชามมาขาย บางทีพวกเข้ก็คุมเอาม้าโคต่างขรรทุกเข้าแลฝ้าย
ไปขายถึงเขตรแดนจีนก็มี

๕ หวังนที่ใดควยคุมว่ากล่าวแลพาหนะนั้น เข้นวยยศแล
ตำแหน่งหาได้ไม่ เป็นแต่ยกย่องให้ว่ากล่าวควยคุมซึ่งกันแลกันคัง
กล่าวมาแล้ว พวกเข้นมีม้าโคกระบือใช้เป็นพาหนะ

๖ เงินที่ใช้แลกลเปลี่ยนก็ไมเลือกว่าเงินรูปใด ใช้ซึ่งเอาตามน้ำ
หนัก คักเป็นคั่นเป็นชัน เช่นเคียวกับพวกแม้วที่ใดกล่าวมาแล้ว

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะคัสามีภริยากันนั้น ก็ใช้คู่ชอกันเช่นธรรมเนียม
นิยมเงิน แลหญิงค้องมาอยู่บ้านชาย เมื่อคลอดบุตรก็อยู่ไฟ
เหมือนกัน

๘ การใช้ใบซึ่งจะรักษาพยาบาลกันนั้น ก็ใช้ยารากไม้ในป่า แลบนฝัสด่างให้ช่วยรักษาใช้ แลมีวิชาปลูกผักตบไค้ วิธีที่ปลูกนั้น ก็ทำเช่นกันกับแมวที่กล่าวมาแล้ว เมื่อยังมีต้นได้ปลูก ถ้าผักตบขึ้นมาก ก็พากันหนีไปเหมือนกัน เมื่อผู้ทอดกณนั้นตายแล้วก็เผาโรง นั้นเสียไม่อยู่ต่อไป ถ้าเป็นไข้ธรรมดา ทายก็ใช้ผงกิ่งธรรมชาติเย็นจน แต่มีแปลกอยู่อย่างหนึ่ง เมื่อผิวเมื่อยอยู่ด้วยกัน ถ้าผิวเมื่อยตายลง ก็รักษาศพลงไว้ ต้องจัดแจงหาสามีภริยากันใหม่ในขณะนั้น เมื่อได้สามีภริยากันแล้ว จึงจะได้ช่วยกันทำการฝังศพนั้นต่อไป

๙ การนับถือศาสนานั้น ก็ถือผีฟ้าผีเรือนเป็นต้น มีการเล่นไหว้ เป็นเทศกาลตรุษสารทเหมือนธรรมชาติเย็น

๑๐ ว่าด้วยคนชาติข้าเออ

คนชาตินี้ภาษาผู้ใหญ่เรียกว่า ข้าเออ

๑ ข้าเออนี้มีอาศัยอยู่ในเมืองไล มักอยู่บนภูเขาสูง ปลูกเรือน ยกพื้นทำด้วยไม้ ไม้มุงหญ้าคา เป็นเรือนน้อยไม้สี่จะโตใหญ่นัก

๒ พวกข้าเออนี้มีรูปร่างลำสันแข็งแรง ที่ริมปากลึกด้วยน้ำ หมึก เป็นสันตำรอกปากทั้งชายหญิง มีภาษาเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก คือเรียกกันเข้าว่า ซะ, ล่า, เป็นต้น คนพวกนี้มักเป็นคนมีอายุยืน โดยมาก

๓ บริโภคเข้าเห็นขบเป็นอาหาร กับเข้าของกินก็มีพริกเกลือ แลผักเป็นต้น เนื้อสัตว์แลปลานั้นก็แล้วแต่จะหาได้ ถ้าเครื่องนุ่มห่ม

นั่นก็ใช้ทุกชนิดทุกอย่าง. เพราะไม่มีวิชาที่จะทำใช้ได้เอง สุกแต่
ข้อแลแลกเปลี่ยนมาได้อย่างใดก็ต้องใช้ไปอย่างนั้น การแต่งตัวทั้ง
ชายหญิง ก็ไว้ผมยาวเกล้าผมยเหมือนกัน แต่หญิงนั้นเจาะหูใส่
หลอดไม้ ข้างที่ก็เอศผมมัดม้วนกลมเหมือนหลอดใส่ไว้ข้าง ผู้ชาย
นุ่งกางเกง ผู้หญิงนุ่งส้น

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น คือจักสานเสื่อ
สาน ๆ ทำได้เลอียดก็ แลทำไร่เข้าปลูกฝ้ายเผือกมันพันธุ์ผักต่าง ๆ
เลี้ยงแพะแลสุกรไก่เป็ดสินค้า ขายให้กับพวกชาวเมืองได้

๕ หิวน้ำซึ่งไต่ยั้งค้ำว่ากล่าวนั้น ก็พร้อมกันยกขึ้นให้ว่ากล่าว
กันเองในพวกข้าเฮื่อนั้น

๖ การเงินซึ่งใช้แลแลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินตักเช่นกันกับแม่เจ้า
ที่กล่าวมาแล้ว

๗ ธรรมเนียมที่จะไต่สามี่ถีนานนั้น ก็มีไต่สู้ชอกยผู้ใด เมื่อถึง
ฤดูหนาวเข้าเดือนอ้ายเดือนยี่ ก็พร้อมกันออกไปประชุมเล่นเต็นรำที่ใน
บ้านอันเป็นทวารนทั้งหญิงทั้งชาย แลเต็นรำชิงขึงไปตามเพศภาษา
ของเขา ที่หนุ่มสาวก็เกี้ยวพาราศีใคร่กันในเวลานั้น แลรักพากันกลับ
มาอยู่กินเป็นสามี่ถีนากันไปในเมื่อฤดูหนาวนี้ เมื่อคลอศบุตรก็อยู่ไฟ
เช่นกัน

แลข้าพวงนี้เป็นคนมีอิทธิยาไครยน้ำใจอ่อน แลสันดานฉลาดกล้ว
มาก ถ้าเข้ามาในบ้านเมืองพบผู้คนชาวเมืองที่นุ่งห่มสาดโอโงง ก็นั่ง

ลงมือกรานหมอบอยู่ไม่อาจลุกขึ้นได้ ถ้าแลใช้กะเกณฑ์ให้ข้าพวงนี้
มาทำงาน คือใช้ให้ทำเรือนท้าวชนแลเจ้านายที่ในเมือง ก็ใช้ให้
ทำได้แต่ในพนทคำ ๆ ถ้าจะใช้ให้ขึ้นทำการในที่สูง ๆ คือมองหลังคา
เป็นต้น ข้าพวงนี้เป็นไม่ยอมขึ้นเลยเป็นอันขาด เพราะเขาถือว่าตระกูล
เขาคำเป็นไพร่เลวทรามอย่างที่สุด เจ้านายเป็นผู้มีบุญวาสนามาก ไม่
ควรเขาจะขึ้นไปให้สูงกว่าเจ้านาย ถ้าผู้ใดขึ้นไปทำเช่นนั้นแล้วก็จะ
เป็นอันตราย

อีกประการหนึ่งถ้าเขาทำความผิดต้องถูกชำระว่ากล่าวตักเตือน
เพี้ยนคี่เขา ผู้ต้องถูกตำคั้นนั้นก็มักเป็นไข้เจ็บไปต่าง ๆ จนถึงแก่ชีวิต
เป็นอันตายก็มี ถ้าเขาทำผิดแล้วก็ต้องให้ผู้รู้จักคุ้นเคยไปว่ากล่าว
แต่โดยดี

๘ ความรักษาพยาบาลไข้เจ็บนั้น ก็กินยารากไม้ตามที่เขาถือ
ว่าเป็นยา ถ้าเป็นโรคฉิบหายแล้ว ก็ต้องทิ้งคนไข้ไว้ หนีไปเหมือนดังที่
กล่าวมาแล้วแต่เบื้องต้นนั้น ถ้าเป็นโรคอื่น ๆ ตามตามธรรมดา ก็ใช้
ผงทงสิน

๙ การนับถือศาสนา ซึ่งจะเป็นที่พึงแห่งตนนั้นไม่มีเลย มีแต่
การเล่นสนุกเมื่อฤดูหนาวเท่านั้น

๑๑ ว่าด้วยคนชาติข่าก่ง

๑ คนชาติข่าก่งนี้เรียกตามภาษาญไทย ข่าก่งนี้ยอมอาไศรย
อยู่ในดินแดนแขวงเมืองไลแลหั่วเมืองซึ่งขึ้นแก่เมืองไล ชอบปลูก
เรือนอาไศรยอยู่บนภูเขาสูง

๒ มีภาษาอย่างหนึ่ง แลมีกิริยาแข็งแรง

๓ ข้างนี้รับประทานเข้าเห็นว่าเป็นอาหาร กับเข้าของกินก็มี
พริกเกลือ แลของสดคาวนั้นก็สุกแล้วแต่จะหาได้ตามบ้านแลเขา

การแต่งตัวแลเครื่องนุ่งห่มนั้น ผู้ชายไว้ผมเปียถักไม่ใส่ไหม
มีผ้าดำโพกศีรษะ ห่มเสื้อแขนแลตัวสั้น รูปนั้นคล้ายเสื้อจีนกว้างทั้ง
นุ่งกางเกงจีนขาสั้นเพียงปกเข้า

ผู้หญิงไว้ผมยาวเกล้ามวยรวบไว้ข้างหลัง ใช้ผ้าดำโพกศีรษะ
เหมือนเช่นชาย ใส่ต่างหาคำด้วยเงินมีรูปเหมือนขอ สวมกำไลมือทำ
ด้วยเงินแลทองแดง ห่มเสื้อผ้าดำ เช่นเสื้อชายมีหว้ายย้อมสีแดง ถัก
เป็นแผ่นกว้างประมาณคืบหนึ่ง รัศมีไว้ข้างนอกเสื้อ นุ่งผ้าสั้น ผ้าเครื่อง
นุ่งห่มนั้นทอไต่เอง

๔ วิชาชำนาญซึ่งจะประกอบการเล่นชกนั้น คือสานเลื้อยด้วย
หวาย แลสานแพม กะโล่ สมุก ทำไร่ฝ้าย ไร่เช่า เลี้ยงโคกระบือ
แลสกรไก่ไว้ขายเป็นสินค้า ใช้น้ำไม้เป็นอาวุธสำหรับยิงสัตว์ป่า ชน
ก็มีใช้บ้าง แต่หาใช้เป็นของทำไต่เองไม่ ไต่จากพวกแมวแลเข้ามาใช้

๕ หีวน้ำซึ่งได้กล่าวมาแล้วนั้น ก็ยกย่องกันเองถึงกล่าวมาแล้ว
กับภาษาชนะเครื่องใช้ก็มีกะทะเหล็ก หม้อทองแดง ถ้วยชามใช้บ้าง ไต่
เอาไต่รอยชอกจากพวกพ่อค้าฮ่อ ซึ่งนำมาจำหน่ายขายค้าแลกเปลี่ยนซึ่ง
กันแลกัน ดังเช่นกล่าวมาแล้วแต่หลัง

๖ การเงินที่ใช้แลกเปลี่ยนนั้น ไม่เลือกว่าเป็นเงินชนิดใดรูปใด ใช้ได้ทั้งสิน แลใช้ชั่งตักเอาตามน้ำหนักก็เช่นกล่าวมาแล้วแต่หลัง

๗ ธรรมเนียมใ้ภรรยาสามีของพวกข้างนี้ มิได้ต้องสืบทอด ผู้ใด เป็นแต่รักใคร่ได้เสียกันเอง แลเมื่อจะคลอดบุตรนั้น ก็ใช้ยู่ไฟ ตามธรรมดา

๘ รักษาพยาบาลไข้ช้วนนี้ ถ้าป่วยไข้เป็นโรคต่าง ๆ ก็ใช้ยารากไม้ในป่า แลขวงขนยานใ้รักษาไข้ช้วนนี้ไปตามวิธีที่ชนช้วนนี้ ต่อ ๆ มา การศพนก็ใช้ธรรมเนียมฝังเหมือนกัน

๙ การนับถือศาสนาซึ่งจะเป็นที่พึ่งแห่งตนนั้น คือถือผีเรือนเป็นต้น เมื่อถึงฤดูเกี่ยวข้าวไร้ไร้แล้ว คือเดือน ๑๒ ก็เส้นไหว้ผีเรือนด้วยอาหาร มีเครื่องเส้นเนื่อไก่สกรเป็นต้น ถือตามฤกษ์อย่างหนึ่ง บละสองครั้ง ห้ามมิให้ผู้อยู่ต่างตำบลบ้านเข้ามาในบริเวณ แลตำบลบ้านแห่งเขาช้วนนี้ เมื่อเดือน ๔ ครึ่งหนึ่ง เดือน ๑๑ ครึ่งหนึ่ง เป็นครึ่งละสามวัน ถึงพวกข้างล่างก็มีไ้ค้อออกไปจากที่ตำบลบ้านแห่งเขานั้น แลในเวลา นั้นถือไม่ตกไม้ ไม่ซ่อมเข้า ไม่ฆ่าสัตว์เลี้ยงแลสัตว์บ้า แลการอน ทั้งปวงไม่ทำเลยจนสิ้นกำหนดสามวัน ในทางที่จะเดินเข้ามาในบ้านนั้น ก็ทำเฉล้วยกเป็นสำคัญ แลเ้ากั้งไม้ลงสกัดทางไว้เป็นที่สำคัญ เพื่อจะให้คนทั้งหลายรู้ว่าเป็นที่ห้าม ถ้าคนเดินทางไม่รู้ลวงเลยเข้าไปในที่ ตำบลบ้านนั้นแล้ว ก็ถือว่าเป็นผิด ผู้ประยเอาเงินแก่ผู้นั้น ให้ขึ้นผแล เส้นไหว้แลจึงให้พ้นโทษ วิธีถืออันนี้ว่าเป็นการมงคลอันสำคัญ แล

เมื่อในฤดูแล้งนี้ มีการเล่นเบ็นเทศกาลสนุกเนื่อง ๆ เครื่องดนตรีที่เป็น
ของเล่นนั้น คือเพีย ย่องหน่อง ทำด้วยไม้ไผ่ แลทองเหลือง แลขี้ผึ้ง
เป็นเพลงต่าง ๆ ตามภาษาพวกข้างนั้น

๑๒ ว่าด้วยคนชาติเข้าบ้านนาน

๑ พวกเข้าบ้านนานนี้ มีนามเรียกตามภาษาผู้ไทย คือเป็นคนพุก
ซา ๆ แลตั้งบ้านอยู่ที่บ้านนานในเขตแขวงเมืองไล ปลูกเรือนอยู่ตาม
ริมฝั่งน้ำแท แลเรือนนั้นก็ทำเช่นกันกับเรือนลาว

๒ ลักษณะร่างกาย แลผิวพรรณทำแลชาวปนกัน มีภาษาอีก
อย่างหนึ่งต่างหาก ไม่เหมือนกับข้าง แต่ความประพฤติต่าง ๆ นั้น
เหมือนกัน เว้นแต่เครื่องนุ่งห่มแลธรรมเนียมฝั่ดพนั้นแปลกกันทั้งนี้

๓ เครื่องนุ่งห่มแลตกแต่งกายนั้น ไว้ผมยาวเกล้ามวยไว้ข้าง
หลังเหมือนกันทั้งชายหญิง แต่ผู้ชายใช้โพกศีรษะด้วยผ้าดำห่มเสื้อผ้า
ดำขาวข้าง นุ่งกางเกงทำขายาวอย่างกางเกงจีน

ผู้หญิงเจาะหูใส่ลวดเงิน แลมีห่วงทำด้วยเงินคล้องลวดนั้นอีก
ห่วงหนึ่ง ห่วงนั้นโตประมาณ ๑ นิ้ว สวมกำไลทำด้วยเงินห่มเสื้อดำ
แขนเล็ก ตัวเสื้อยาวถึงปกแข็ง เสื้อนั้นไม่มีคม ต้องสวมลงทางศีรษะ
นุ่งผ้าสั้นดำ เครื่องนุ่งห่มตกแต่งนุ่งเป็นเหมือนเช่นพวกผู้ไทยทำ

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น ทำเรือขายทำไร่เข้า
ไร่้อย ปลูกกล้วย แลเผือกมัน ปลูกฝ้ายเป็นสินค้าได้จำหน่ายขาย
ให้พวกไทยไล

๕ พาหนะแลหวน้ำที่ไต้ยังค้ำว่ากล่าวกันนั้น ก็พร้อมกันยกขึ้น
เป็นนายเช่นกล่าวมาแล้วแต่หลัง

๖ การเงินที่ใช้แลกเปลี่ยนนั้น ก็ใช้เงินคดเงินย่อยเหมือนดัง
เช่นที่กล่าวมาแล้ว

๗ การซึ่งจะได้สามภริยานั้น ก็ได้เสียกันเองมิได้ซื้อต่อผู้ใด
เมื่อคลอดบุตรก็อยู่ไฟเป็นธรรมดาเช่นกัน

๘ การใช้ช่วยที่รักษาพยาบาล ก็ใช้ยารากไม้แลเส้นเอ็นเท่านั้น
แต่เมื่อตายลงก็เอาศพฝังไว้ในเรือนที่ตรงที่นอนผู้ตาย ถ้าเป็นผัวเมีย
เมื่อผู้ใดตายก่อนก็ฝัง ต้องฝังไว้เช่นนั้น ถ้าได้สามภริยาต่อไปใหม่
จึงยกย้ายไปปลูกเรือนอยู่ทีใหม่ แต่ศพนั้นใช้จะมีในบ้านเรือนเต็มไปด้วยก
เช่นกล่าวมานี้ได้ ด้วยข้าพชนั้นมักยกย้ายที่อยู่ต่อไป ถ้าเป็นอย่าง
ข้าก็คงไม่พ้นกำหนดสามปีไป เหตุด้วยเพราะพืชผลได้น้อยลงแล้วก็ยก
ย้ายไป เพราะฉะนั้นศพฝังไว้ในเรือนจึงมิได้มีทั่วไปทุก ๆ เรือนเลย

๑๓ ว่าด้วยคนชาติข้าผอ

๑ คนชาติข้าผอนั้น เรียกตามภาษาผู้ไทย พวกข้าผอนั้นปลูกเรือน
อยู่บนภูเขาสูงที่ในเขตรแขวงเมืองไล

๒ มีลักษณะร่างกายผิวเนื้อดำ พกภาษาเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก
สำเนียงที่พูดนั้นเร็ว ฟังไม่ใคร่จะทัน ไม่มีหนังสือใช้

๓ รับประทานอาหารเข้าเหนียวเป็นอาหาร การซึ่งตกแต่งร่างกายนั้น
ผู้ชายไว้ผมเปีย บางคนก็ไว้ผมยาวเกล้ามวยไว้ข้างหลัง ห่มเสื้อแขน

แลท้วง มีสัจฐานคล้ายรูปเลือกวางตั้ง นุ่งกางเกงขาสั้นเพียงปกเข้า
เลือกกางเกงเครื่องนุ่งทึมน้ำเงิน

ผู้หญิงไว้ผมมวยเกล้าไว้ข้างหลัง ใส่ต่างหูรูปเหมือนหลอดทำ
ด้วยเงิน สวมกำไลมือทำด้วยทองแดงเงิน สวมเสื้อแขนคืบแล
ท้วงเพียงเอว นุ่งผ้าสีนํ้าเงินเพียงปกเข้าเลือกผ้าเครื่องนุ่งทึมน้ำเงิน

๔ วิชานานาซึ่งประกอบการเล่นชพนัน ทอผ้า สานกะบุง
ตะกร้าได้ทำใช้เอง ภาชนะต่าง ๆ นั้น ก็ต้องซื้อแลกเปลี่ยนจาก
ชาติอื่น ไร่ไร้เข้า ปลุกฝ้าย เลี้ยงโคกระบือ และ สกร ไข่ ขายเป็นสินค้า

๕ หวีนาซึ่งได้บังคับว่ากล่าวแลพาหนะนั้น เป็นนายว่ากล่าวกัน
เองถึงเช่นกล่าวมาแล้ว

๖ เงินซึ่งใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินย่อยเงินคัตซึ่งเอาตามน้ำหนัก
ไม่เลือกว่าเงินรูปใดชนิดใด ใช้ได้ทั้งสิ้น

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะได้กล่าวถึงนั้น ผู้ชายไปขอต่อผู้ใหญ่ของ
หญิง เมื่อสู่ขอเป็นการตกลงกันแล้ว ก็ต้องเสียเงินให้แก่ฝ่ายหญิง
ถ้าเป็นอย่างมากถึง ๓๐ บาท แลมีการเลี้ยงกันบ้างตามธรรมเนียมเล็ก

น้อย ถ้าชายเป็นคนจนไม่มีเงินจะเสียให้ ก็ต้องไปอยู่บ้านของหญิง
ให้ผู้ใหญ่ของหญิงใช้สอยอยู่ถึง ๓ ปี ๔ ปี ๕ ปีก็มี แลจริงจะพากันไป
ทำมาหากินพ้นจากบ้านผู้ใหญ่ของหญิงได้ แลเมื่อคลอดบุตรนั้นก็อยู่

ไฟเช่นกัน แต่พวกชาวชน มีความนับถือหญิงอยู่อย่างหนึ่งว่า ถ้าหญิง
ใดเกิดมีเท่าหนักแล้วนับถือว่ามีเป็นผู้มีวาสนามาก พวกชาวชนถ้า

บุตรสาวมีผลเท่าหนัก ก็นับว่าเป็นอย่างดี

๘ การพยายามใช้ข้อยกเว้น ก็ใช้ชั้นดีแลเกินยารากไม้ในป่าเท่านั้น
เมื่อตายก็ใช้ธรรมเนียบฝัง

๙ ธรรมเนียบที่นับถือศาสนา ซึ่งเป็นที่คบทุกซ่งแห่งคนนั้น คือ
ผู้เรือนแลเส้นไหวเป็นฤกษ์เหมือนกับพวกช่างที่เข้ามาแล้ว แลถือห้าม
คนต่างบ้านไม่ให้เข้ามาในบ้าน เมื่อเวลาอันสองครววินัยหนึ่ง
เหมือนกัน การเล่นสนุกนั้นก็คิดเพียงแต่ของหนึ่งเหมือนกันพวกช่าง
มีเทศกาลเล่นเมื่อน้ำแล้งแล้วการไถนาเป็นอย่างเดียวกัน

๑๔ ว่าด้วยคนชาติข้าแจะ

๑ คนชาติข้าแจะนั้น ย่อมอาศัยอยู่เขตแดนเมืองหลวงพระบาง
ชอบปลูกเรือนอาศัยอยู่ย่นที่เขาสูง เรือนนั้นทำด้วยไม้ไผ่เป็นกระท่อม
น้อย ๆ สองห้อง ไม่เห็นทำโตใหญ่ไปกว่านี้เลย

๒ ลักษณะรูปร่างกิริยา มีผิวตัวดำไม่โตใหญ่ พอสันทัดคน
แลเป็นคนคอพอกโตมามากทั้งหญิงชายเป็นคนแข็งแรง เมื่ออกซ่งทัพยก
ไปก็ได้อาศัยอยู่แถวพวกข้าแจะแล้วส่งของแลขนเสียบส่งกองทัพได้
จนสำเร็จราชการ มีภาษาพูดเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก ฟังสำเนียงพูด
คล้ายกับสำเนียงแขกมลายู เหมือนกันชื่อว่า (เยอะมะ) เดินไปว่า
(เยอะตะมะ) ไม่มีหนังสือใช้ เมื่อมีอะไรจะแจ้งความร้อนเร็วกันด้วย
เหตุประการใด ก็ใช้ไม้ไผ่ทำเป็นกลักแล้วเอาถ่านไฟแลฟริกใส่เครื่อง
หมายนเพื่อเป็นการร้อนเร็ว ถ้าเอาชนไก่ใส่เข้าด้วย เป็นเข้าใจกันว่า
มีพวกพ้องอยู่เท่าใดก็ให้มาทั้งสิ้น

๓ เครื่องนุ่งห่มแลอาหารนั้น รัชประทานเข้าเห็นยวแลพริกเกลือ
เป็นธรรมดา สิ่งอื่น ๆ นั้นตามแต่จะหาได้ เครื่องนุ่งห่มก็ใช้ของ
ลาวท่งสน

แะผู้ชายไว้ผมมวยเกล้าไว้ข้างหลัง เจาะหูเอาผ้าแลลานม้วน
ใส่ไว้ นุ่งกางเกงขาสั้นเพียงปกเข้า ถ้าทำกรงงานก็เอาผ้าเตี่ยว
คาดเอว แลมีชายห้อยยาว แล้วเอาห่อพินของทลายไว้ เอาชาย
ผ้านั้นเห็นไว้ข้างหลังเหมือนอย่างโจงกระเบน ถ้าจะคบเหมือนกับคนที่
เปลือยกายไว้ มีผ้าแต่เอวเกาะพินอยู่นิดหนึ่งเท่านั้น แลสวมปลอก
แขนทำด้วยเงิน ทองเหลือง ทองแดง

แะผู้หญิงก็ไว้ผมยาวเกล้าไว้บนศีรษะ เจาะหูเอาผ้าม้วนกลม ๆ
สอดไว้ นุ่งผ้าสน

ข้าแะนี้ มีเครื่องหม้ายอยู่อย่างหนึ่ง คือผู้หญิงสักน้ำหมึกเป็น
ดอกจันทน์ไว้ที่หลังมือ ผู้ชายสักไว้ตามลำแข้งเป็นริ้วยาวแลเป็นลาย
ต่าง ๆ

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น คือจักสานเข้ๆ
กะแพม สานก่องใส่เข้า เครื่องจักสานที่ใช้ในพื้นเมืองหลวงพระบางทุก
วันนี้ ก็มักเป็นฝีมือข้าแะโดยมาก อวธสำหรับยิงสัตว์ใส่ทาสองเท้า
ก็ใช้ขันแม้วและน่านไม้เป็นคัน แลทำไร่เข้าเต้าแดงซอขายแลกลเปลี่ยน
เอาเครื่องนุ่งห่มแลเกลือเท่านั้น

๕ หัวหน้าชายทั้งค้ำว่ากล่าวให้เป็นหมวดหมู่กัน ก็ได้รับยศไป
จากเจ้านายทั้งแต่งตั้งให้ เป็นแสนเป็นพันคอยคุมกันตั้งทำมาหากินอยู่
ในถิ่นที่เป็นตำบล ๆ ไปดังนี้

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินรู้อย่างเมืองหลวง แลซัง
ตัดเอาตามน้ำหนักข้าง

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะได้ภรรยาสามีนั้น ผู้ชายต้องไปพูดจาเกี่ยว
พานกันไป กว่าหญิงนั้นจะยอมตกลง เมื่อหญิงนั้นยอมตกลงแล้ว
แต่ชายยังไม่เป็นที่หวังใจเป็นแน่แท้ ก็เอาหมากไปให้หญิงนั้นกินคำ
หนึ่ง ถ้าหญิงรับมากินแล้ว ก็เป็นที่มั่นใจ แล้วจึงไปสู่ขอต่อผู้ใหญ่
ของหญิง การที่จะตกแต่งงานนั้นให้รู้จักกันเล็กน้อย แล้วก็เลี้ยง
เหล้าเข้ากันเป็นธรรมดา แลชายต้องอยู่กับหญิงทำมาหากินเลี้ยงบิดา
มารดาของหญิงอยู่ ๕ ปี เมื่อครบกำหนด ๕ ปีแล้ว จะไม่อยู่ด้วยบิดา
มารดาของหญิงแล้ว จะไปเที่ยวอยู่ก็ได้ตามความปรารถนา ถ้าอยู่ที่บ้าน
หญิงนั้นไม่ครบ ๕ ปีแล้ว ที่จะพาหญิงภรรยานั้นไปจากบ้านบิดามารดา
ของหญิงนั้นไม่ได้เลย การที่คลอดบุตรนั้นก็ให้อยู่ไฟเป็นธรรมดา

๘ การพยาบาลไข้ช้วนนั้น ก็ใช้ยารากไม้ใบไม้กินแลทา ตาม
ที่ถือว่าเป็นยา ถ้าตายลงก็เอาไปฝังเสียเท่านั้น

๙ การถือศาสนา ซึ่งนับว่าเป็นที่พึ่งแห่งตนก็ถือผีเรือน เมื่อ
ถึงเวลาเดือน ๑๐ ได้เข้าใหม่ก็ทำการเล่นผี ล้มหม่มเข็ดไก่ แลบรรดา
พี่น้องพวกพ้องก็มาประชุมช่วยพร้อมกัน เมื่อเล่นไหวแล้วก็เลี้ยงกัน
แกล่นร้องรำทำเพลงไปตามเพศภาษาของเขา เครื่องดนตรีก็มี
ย่องห้องเป็นต้น การเล่นเต้นรำเป็นที่สนุกสนานนี้ ต้องทำเป็น
ธรรมเนียมทุกปีไป

๑๕ ว่าด้วยคนชาติผู้ไทยดำแดง ชาว ๓ จำพวก

๑ พวกผู้ไทยดำนั้น ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในดินแดนแขวงสิบสอง
จุไทย ทำโรงเป็นที่อาศัยครยก็เช่นกันกับลาวตามธรรมดา แต่แปลกกัน
อยู่ที่เฉลี่ยทางคานสัดกันนั้น ทำเป็นวงโค้งกลมเหมือนกระโถมโรง
หีบ แลใหญ่ยาวถึง ๕ ห้อง ๑๑ ห้องก็มี เรือนหลังหนึ่งก็อยู่ด้วยกันได้
หลายครัว คือ ลูกเขย ลูกสวามี แลพวกญาติพี่น้องมักรวบรวมอยู่
ในเรือนหลังเดียวกัน แลมิได้ทำเป็นห้องหยาให้มีคหิขเลย มีแต่
มุ้งกางเป็นหลัง ๆ ไปทั้งสองแถว ดูไม่มีความระวังเกียในการที่จะ
หลบนอนเลย ที่กลางเรือนนั้นก็เอาไฟเรียงกันไปถึง ๒-๓-๔ เตา
ตามแต่เรือนใหญ่แลเล็ก เตาไฟนี้สำหรับใส่ไฟผิงเท่านั้น เพราะใน
ประเทศเหล่านี้เวลาหนาวๆ มาก เตาที่จะนั่งเข้าทำกับเขารับประทานนั้น
มีเตาหนึ่งต่างหาก พื้นเรือนนั้นก็ใช้ไม้ไผ่ไม่ขัดเป็นไม้อย่างบางสาน
เป็นลาย ๒-๓ มิได้มีไม้จริงใช้เลย

๒ ลักษณะรูปร่าง แลกีวีภาษา รูปร่างสันตักคน ผิวเนื้อขาว
กีวีอากาศก็เป็นอย่างลาว ภาษาแลสำเนียงก็แปลกไปจากลาว แต่
ลาวพอฟังเข้าใจได้ มีหนึ่งส่อใช้เป็นอย่างหนึ่งต่างหาก

๓ การตกแต่งร่างกาย แลเครื่องบริโภคมีผ้าหนังห่มแลอาหารนั้น
พวกผู้ไทยดำนี้รับประทานเข้าเห็นขยเป็นอาหาร เครื่องกับเขารับประทานก็
แต่พริกกับเกลือเป็นต้น เครื่องนุ่งห่มผู้ชายนุ่งกางเกงขาแคบ ห่ม

เลื่อยยาวอย่างฉิววณ เกลาผมมอย ผู้หญิงนั่งผ้าสิ้น ห่มเลื่อยอย่าง
ฉิววณไว้มมอยเหมือนกัน แต่มีที่หมายอยู่อย่างหนึ่ง ถ้าหญิงยัง
ไม่ได้มีสามีจึงเกลาผมมอย เมื่อมีสามีแล้วก็เกลาผมสูงเป็นเครื่อง
หมายสำคัญ แลผ้าเครื่องนุ่งห่มนั้นใช้สีค่าทั้งสิ้น ก็ย่นวมห่ม
นวมอนนั้น ชนเขีตใส่ใช้แทนค่าดี ลำคั้นนั้นก็แต่ไม่ชอบใช้ ว่า
ใช้ชนเขีตย่นดีกว่าค่าดี

๔ วิชานาญที่จะประกอบเครื่องเลี้ยงชีพนั้น ทำไร่นาเลี้ยงวัว
ควาย เลี้ยงหมู ไก่ เป็ด แพะ เลี้ยงไหม ทำไหม ทำไร่ฝ้าย
ทอดผ้า เก็บลูกเร็วในป่า เป็นสินค้าขายส่งไปเมืองฉวน แลมีพวก
พ่อค้าฉวนแลซื้อมาขายอย่างเป็นครั้งคราว ชาวฉวนใช้สำหรับมือ คือ
ย่นเป็นต้น ก็ใช้ซื้อมาแต่ฉวน

๕ ภาชนะเครื่องใช้มีเลื่อยทอด้วยฟางบ้าง สานด้วยหวายบ้าง
แลด้วยขามเครื่องใช้ต่าง ๆ มีบ้างเล็กน้อย ก็ซื้อมาจากเมืองฉวน
แต่หม้อดินหึ่งเข้านั้นทำใช้ไต่เอง หวีนาที่ไต่ว่ากล้านั้น เป็นเพีย
แลนเจ้าเมืองกรมการตั้งให้

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้ขังคักเขาตามน้ำหนัก ไม่เลื่อยกว่า
รูปอย่างใด ใช้ไต่ทั้งสิ้น

๗ ธรรมเนียมที่จะไต่ภรรยาสามีนั้น เมื่อชายได้คู่ขอตกตงกัน
แล้ว ถึงกำหนดที่จะไต่อยู่กินด้วยกัน ชายก็ต้องจัดหมูเป็ดไก่เป็น
ของไหว้วล ก็ยกไต่เงินคู้หนึ่งหนักประมาณ ๒๕ บาท ให้กับบิดา

มารดาของหญิงเป็นสินสอด จึงทำการเสกให้ด้วยตามอย่างธรรมเนียม
แล้ว ก็อยู่กินด้วยกันที่บ้านของหญิง ทำมาหากินเลี้ยงบิดามารดาของ
หญิงอยู่ถึง ๖ ปี ถ้าพ้นกำหนด ๖ ปีไปแล้ว จึงจะไปอยู่ที่อื่นได้ต่อไป
เมื่อยังไม่ถึงกำหนดแล้วจะไปอยู่ให้พ้นจากบิดามารดาฝ่ายหญิงนั้นไม่ได้
เป็นอันขาด เมื่อคลอดบุตรก็อยู่ไฟเป็นธรรมดา

๘ การรักษาพยาบาลใช้ช่วยนั้น ก็ใช้เส้นผี วิธเมื่อจะเสกนั้น
ต้องหามอมมาอ่านมนต์คนหนึ่ง แลมีคนเฝ้าคน ๑ ในคำที่อ่านมนต์
นั้นเป็นใจความเชิญผีเรือนให้ช่วยรักษาแลให้ขับผีไป การที่เสกให้
นั้นถ้าครั้งหนึ่งไม่หาย ก็ทำไป ๒-๓ ครั้งกว่าจะหายแลตาย ถ้าหา
มอมมาทำครั้งหนึ่ง ต้องมีค่าเบยเลี้ยงให้แก่หมอ เงินสิ่งหนึ่ง เข้าสาร ๓
ถ้วยไข่เป็ด ๒ ฟอง ให้แก่หมอในเวลาเสกคราวหนึ่ง

ถ้าใช้นั้นหนักลงจนจะสิ้นใจ ญาติพี่น้องสนิทญาติเพื่อนที่รัก
ก็มาร้องให้ควาโศกคร่ำครวญต่อหน้าคนไข้ ทำอาการเหมือนจะช่วยกัน
คร่ำครวญไว้ไม่ให้ไปยังความตาย จนเห็นว่าคนใช้นั้นจะไม่รอดก็ไปแล้ว
ก็ช่วยกันปลุกปล้ำให้ลุกขึ้นขึ้น นุ่งกางเกง ห่มเสื้อใหม่ทีสะอาด ตก
แต่งโดยเรียบร้อยตั้งประหนึ่งว่าคนจะมีที่ไป การที่ต้องตกแต่งนั้นเพราะ
จะตกแต่งให้ในเมื่อจะสิ้นใจ แลจะให้รู้ไว้ว่าเป็นของ ๆ ตัว ถ้าทำ
ให้เมื่อสิ้นใจแล้ว ผู้ที่ตายไปจะหารู้ตัวได้ว่าตนได้นุ่งห่มเครื่องใหม่
จึงต้องทำให้เห็นแต่ยังเป็น

ครั้นตายลงแล้ว ก็ล้มหัวล้มควายเสกให้ด้วยตามผู้ใหญ่เด็กโดย
สมควรกับความนับถือแล้ว ก็เอาศพนั้นไปฝังไว้ในป่าทำเป็นหลังกา

คลุมไว้ การทลุมววลมควายเส้นให้เมื่อตายนี้ เพราะมีความประสงค์ว่า
 ให้ผู้ที่ตายนั้น เขาได้คือกระป๋องที่ลุมให้เป็นกำลังแลพาหนะต่อไป แล
 เมื่อเขาศพไปฝั่งนั้น ถ้าเป็นชายก็ต้องเอาไก่ตัวผู้ไปปล่อยไว้ที่ฝั่งศพ
 นั้นไก่หนึ่ง ถ้าศพนั้นเป็นหญิงก็เอาไก่ตัวเมียไปปล่อยไว้ไก่หนึ่งเหมือน
 กัน เขาถือว่าเส้นนี้จะไถ่เลี้ยงไถ่นั้นต่อไป ครั้นฝั่งศพเสร็จแล้วกลัย
 มายัน ก็ต้องหาหมอมคมอ่านมนต์ขับไล่ผีป่า ด้วยเหตุที่ลุมโค
 ลัมกระป๋องเส้นศพนั้น เกรงผีป่าไถ่กลืนซากโคซากกระป๋อง ก็จะมา
 รบกวนให้มีความเจ็บไข้ไปอีกต่อไป

๙ การนับถือศาสนาที่จะเป็นทิพแห่งตนนั้น ก็ถือผีเรือน หรือ
 เนยบพหนึ่งทองเส้นสองหน คือ เส้นเมื่อเดือน ๕ จะลงมือทำนาหนหนึ่ง
 เมื่อเดือน ๑๑ ไถ่เข้าใหม่หนหนึ่ง วิธเมื่อจะเส้นใหม่นั้น ก็ลุมกระป๋อง
 แลเย็บไก่ ถ้าเป็นคนยากจนแล้วเอาแต่โลหิตเย็บไก่มาทากระดูกโค
 กระดูกกระป๋องใช้แทนก็ได้ แล้วกลืนลงเหล้าเข้ากันเป็นท่อนเรียง แล
 ในเวลานั้นแต่งตัวเป็นอย่างงามทั้งชายทั้งหญิง ใช้เครื่องนุ่งห่มแต่
 ล้วนใหม่ทั้งสิ้น

เครื่องตกแต่งของชายมีกำไลมือแลแหวน ผู้หญิงสวมปลอก
 คอ ต่างหู กำไลมือ แต่เป็นเงินโดยมาก การเล่นนั้น เขาเมื่อก่อน
 ห่อผ้าเป็นลูกกลม ๆ แล้วผู้ชายอยู่พวกหนึ่ง ผู้หญิงอยู่พวกหนึ่ง
 แล้วยกโยนไล่กัน ถ้าพวกใดรับผิดผ้าห่อเมื่อก่อนนั้นตกดิน พวกนั้น
 ก็เป็นแพ้ พวกที่ชนะก็เอาเหล้าให้พวกที่แพ้กิน อีกอย่างหนึ่งเล่น

ตามพวกหนุ่มสาวนั่งล้อมเป็นวงขับรำแก้กันตามเพศภาษามีเครื่องดนตรี
คือขับทำด้วยไม้เคาะเข้าเป็นจังหวะตามเพลงขับไป

๑๖ ว่าด้วยผู้ไทยขาว

ผู้ไทยขาวนี้ ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ นั้นก็ใช้อย่างธรรมเนียมจีน
ทั้งสิ้น แปรลกอยู่แต่ผู้หญิงนั่งสั้น ไว้ผมมวยทั้งชายทั้งหญิง ที่คน
เรียกว่าผู้ไทยขาวนั้น ก็เพราะเหตุว่าเมื่อเวลาทำการทำศพ ก็นั่งห่ม
แต่ล้วนเครื่องขาวอยู่จนครบกำหนด ๓ ปี จึงได้เรียกว่าผู้ไทยขาว
ภาษาพูดก็เช่นเดียวกับผู้ไทยดำ

๑๗ ว่าด้วยคนชาติข่าขาวเรียกตามภาษาผู้ไทย

๑ ข่าขาวนี้ อาศัยอยู่ในดินเมืองแฉ่งแขวงสิบสองจุไทย ปลุก
เรือนอยู่บนเขาสูง ทำด้วยไม้ไผ่ ใต้หน้าคาแลใบไม้แห้งหลังคา
๒ มีลักษณะร่างกายลำสันแข็งแรง มีภาษาพูดเป็นอย่างหนึ่ง
๓ เครื่องบริโภคนั่งห่มแลอาหาร รับประทานอาหารเข้าเห็นยว ผู้ชาย
นั่งกางเกง ห่มเสื้อ โปกศึ่กระต๊วยผ้าดำ ผู้หญิงนั่งผ้าสั้น ห่มเสื้อ
ยาว โปกศึ่กระต๊วยผ้าดำ ไว้ผมยาวเกล้ามวยทั้งหญิงชาย หญิงถ้ามี
ผิวแล้วก็เกล้าผมสูงอย่างเช่นพวกผู้ไทย แลการตกแต่งร่างกายก็
เหมือนอย่างพวกผู้ไทย

๔ วิชาชำนาญที่ประกอบการเล่นขึงขึงนั้น ทำไร่เข้า ไร่ฝ้าย
ปลุกปักแพ่งแลผักต่าง ๆ เลี้ยงสุกร ไก่ ขายเป็นสินค้า
ผู้หญิงทอผ้าเครื่องนุ่งห่มใช้ไ้ตัวเอง ผู้ชายก็มีคพร้าขาวใช้
เองบ้าง

๕ หวังนำพาหนะเครื่องใช้สรวบ มีหม้อทองแดง แลเครื่องใช้
จักสานด้วยหวายแลไม้เป็นต้น การควบคุมว่ากล่าวนั้น ก็รับยกเป็น
เพี้ยแสน จากเจ้าเมืองกรมการ

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้ซึ่งตักถึงเช่นกล่าวนั้นแล้ว

๗ ธรรมเนียมไถ่กรรมาสามี เมื่อพจนานแล้วโลกกันตกลงแล้ว
ข้างชายก็แต่งของไปสู้ มีเหล้าเข้าเครื่องเลี้ยงแลเงินสองเปี้ย คิดเป็น
เงิน ๕ บาท ให้แก่ผู้ใหญ่ของหญิง แล้วก็เส้นไหว้ผีเรือนอยู่กินด้วยกัน
ที่บ้านผู้หญิง ทำมาหากินเลี้ยงบิดามารดาของหญิงไปถึง ๖ ปี แล้วจึง
จะพาหญิงภรรยาไปจากสำนักนั้นได้

ถ้าเป็นชายจนไม่มีเจ้าของเงินทองจะเลี้ยง บิดามารดาแห่งหญิง
ยกให้ ต้องอยู่ทำเลี้ยงบิดามารดาหญิงภรณานี้ถึง ๑๒ ปีแล้ว จึงจะ
พาไปจากสำนักแห่งบิดามารดาหญิงนั้นได้ แลการที่ตลอดบุตรนั้นก็
อยู่ไฟเหมือนกัน

๘ การรักษาพยาบาลเมื่อป่วยไข้ ก็ใช้คนททรงฉลแฉมาทรง
เมื่อเจ้าไข้ทรงแล้ว บอกให้เส้นไหว้ของบนผีบ้านเป็นประการใด
ก็ทำไปตามลัทธิที่บอกว่าจะกินไก่กินหมูตามแต่จะชอบใจ ไม่ใช่ยา
อันใดเลย

เมื่อตายลงก็ล้มสู่กรกระบือทำเครื่องเส้นศพ แล้วก็เอาไปฝัง

๙ การนับถือศาสนาซึ่งเป็นเทพแห่งตน ก็นับถือผีเรือน เมื่อ
ถูกแล้วการไร่นาก็เส้นไหว้ มีเหล้า สุกกร ไก่ กระบือ ทำเครื่องเส้น แล
ประชุมเล่นการสนุกก็ขบร้องโต้ตอบกันตามหนุ่มสาว และมีของที่เป็น
จึงหว่าไป

๒. ลักษณะรูปร่างกิริยาสันตักคน พุคภาษายอย่างหนึ่งต่างหาก
แต่รู้จักภาษาฉวนไต่ยมมาก เหมือนเรียกกันเข้าว่า (เกิม) เป็นต้น

๓ เครื่องนุ่งห่ม แลอาหารบริโภคน้ำเข้าเจ้า เข้าเห็นขย้าง ไว้
 ฌมยาวเกล้ามวยท่งชายหญิง ผู้ชายนุ่งกางเกง ห่มเสื้อ โปกศักระ
 แต่งตัวเช่นผู้ไทย แต่เสื้อมีขลุ่ยชายนั้น คอแขนด้วยผ้าสีขาว สี่แฉก
 เปนปล้องขาวปล้องแฉก

ผู้หญิงนั่งผ้าสนัดคำแดงข้าง ห่มเสื้อทึบคุมเฉียงไปข้างขวา เลื่อน
นั้นยาวปกเข้าลงไป โปกคัสศร้วยผ้าดำ แลเครื่องนุ่งห่มที่เป้นแพรลัด
ต่าง ๆ ก็มีบ้าง เว้นแต่สีขาวเท่านั้น ไม่ใช่ลือว่าเป็นของทุกข์แลเศร้าโศก

๕ วิชาชีวนาฏยประกอบการเล่นซฟ ทำนา ทำไร่ฝาย เลี้ยงไหม
ทำฝายฝายใหม่ เกษพืชคหนเร็วแปนของเกิซนในชาซอมาแต่ณน

๕ พาหนะแลห้วงน้ำที่ได้คุ้มครองรักษากล่าวกันนั้น ห้วงน้ำได้
รับยศแลตราตั้งมาแต่เมืองฉนวน เรียกว่า (องค์) คือเจ้าเมือง ไซโค
กระบือแลม้าเป็นพาหนะ เครื่องใช้ต่าง ๆ ก็ใช้ของฉนวนทั้งสิ้น

๖ เงินที่ไฮ้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินมุ่นเงินคัท คงทกล่ามาข้าง
ต้นแล้ว

ครั้นถึงวันฤกษ์ที่ใดกำหนดไว้แล้ว ฝ่ายชายก็รักแรงเหล่าเข้า
 หมยเปิดไถ่ไปให้แก่ฝ่ายหญิง แล้วก็ทำเส้นผริวนแลเลียงกันอีกคราว
 หนึ่ง แต่เงินทองนั้นไม่เป็นกำหนด สุดแต่จะว่ากล่าวตกลงกันตามมาก
 แลน้อย ครั้นเลียงกันเสร็จแล้ว พวกญาติฝ่ายหญิงก็นำหญิงนั้นมา
 สู้ยังบ้านชาย ฝ่ายชายก็ทำของเลี้ยงแลเส้นผริวนทียบานชายด้วย
 เหมือนกัน แล้วกรับหญิงนั้นไว้อยู่กับทวยกันที่บ้านชาย เมื่อคลอดบุตร
 ก็ยไ้ไฟเป็นวรรรมา ครั้นคลอดไ้ถึงเดือนแล้ว หมยญาติก็มาประชุม
 พริ้มกัน มีผ้าผ่อนแพรพรรณแลเข้าของต่าง ๆ ตามทมิแลงานมาสู่ขวัญ
 ไ้ให้บุตรที่คลอดนั้น แล้วก็ล้หมยเปิดไ้เลียงกัน เป็นทริณเรึงแลยินดี
 เป็นอันมาก

๘ การรักษาพยาบาลใช้เวลานั้น เมื่อป่วยไข้ก็หาหมอมาทำให้รู้ว่า
จะถูกฉีดยาฆ่าเชื้อโรคฉีดยาฉีดยากัน และจะมาเพื่อประสงค์จะกินโค
กอรี่เมื่อเปิดไก่แปดประการใด ! ฝ่ายหมอนั้นทำวิธีต่าง ๆ ที่จะพิจารณา

ให้รู้ว่าเปนญาติอันใด แล้วก็บอกให้ญาติแลพวกพ้องของคนไข้รู้
แล้วก็ทำเส้นไหว้ให้ตามที่หมอยกนั้นทุกประการ แลยากี่ใช้ยารากไม้
ตามที่เคยใช้กัน

ครั้นเมื่อตายลงก็มีโรคกระปือเส้นไหว้ แลมีหมอนไปสวดที่ศพ
เมื่อจะเอาศพไปฝังก็มีฆ้องกลองตนาศพนางถึงตมึง ครั้นฝังแล้วก็กลบ
มาทำเลียงกัน

แต่พวกญาติแลพี่น้องนั้น ต้องนุ่งห่มขาวไว้ทุกข์ให้ศพตามกำหนด
นี้ ถ้าเป็นบิดาก็นุ่งขาวอยู่ ๓ ปี ถ้ามารดาที่นุ่งขาวอยู่ ๒ ปี แต่นอกนั้น
ไม่มีกำหนด เมื่อเวลานุ่งขาวห่มขาวอยู่นั้น ถึงเวลาเข้าเย็นก็คกแต่ง
เข้าปลาเส้นผืนนั้นวันละสองเวลาเสมอไปกว่าจะสิ้นกำหนดที่นุ่งขาว แต่ไม่
ต้องไปเส้นที่ศพ ทำเส้นที่บ้านเหมือนเส้นผืนเรือน

๙ การนับถือศาสนาซึ่งถือว่าเปนเทพแห่งตนนั้นถือผเรือน คือ
ทำเป็นขันแสดหิ้งไว้ที่ในห้องเรือน เวลาเข้าเย็นก็ตรูปเทียนบูชาเคารพ
นบไหว้เสมอเหมือนเช่นจีนแลญวน แลการเส้นไหว้ที่ทำการบ้น
คือ ขันบ่ใหม่หนึ่งเรียกว่า (ขันเต็ก) เปนการใหญ่เหมือนเช่นตรุษจีน
ล้มหมูปิ้งไก่เส้นไหว้เลียงกันเป็นการเอิกเกริกนเริงมาก เล่นการสนุก
ขบิรชิงไปตามเพศภาษาของเขา แลตั้งฆ้องกลองฉาบเลียงครึกครื้นทั่ว
ไป แลเล่นอีกอย่างหนึ่งเอาขันไก่แลหนึ่งมาทำเป็นตะกร้อแล้วก็โยน
รับกัน ผู้หญิงพวกหนึ่ง ผู้ชายพวกหนึ่ง ถ้าพวกใดรับไม่ได้ก็เป็นแพ้

แล้วก็ปรียเอาเงินกันเพื่องหนึ่งบ้างสองหนึ่งบ้าง ถ้าไม่ให้เงินได้ตัวแล้ว
ก็แย่งเอาผ้าที่โพกศีรษะไปแล้วจึงให้ไถ่เอา การเล่นในเทศกาลนี้
กำหนด ๑๕ วัน

แลการที่เล่นเล่นกันนั้น มีอีก ๔ อย่าง คือ เดือน ๓ ครั้ง ๑ เดือน
๕ ครั้ง ๑ เดือน ๗ ครั้ง ๑ เดือน ๘ ครั้ง ๑

๑๕ ว่าด้วยคนชาติข้าหิน เรียกตามภาษาผู้ไทย

๑ คนชาติข้าหิน อาศัยอยู่อยู่ในดินเมืองแดงแลเมืองมน ชอบ
ทำเขารือนอยู่บนเขาสูง โรงเรือนที่อาศัยอยู่นั้นก็เช่นเดียวกับข้าแะ

๒ ลักษณะร่างกายเป็นคนแข็งแรงว่องไวในทางม้าแลเขา มีภาษา
พูดเป็นอย่างหนึ่ง ไม่มีหนังสือใช้

๓ เครื่องนุ่งห่มตกแต่งร่างกายแลอาหาร ผู้ชายไว้ผมยาวเกล้า
มวยไว้ข้างหลัง นุ่งกางเกงคำขาแคบ ห่มเสื้อยาวอย่างเช่นเสื้อผู้ไทย
คำ บางคนก็ห่มเสื้อสั้นเหมือนเสื้อกระบอก

ผู้หญิงสาวก็เกล้าผมมวยไว้ข้างหลังเช่นกัน ถ้ามีผัวแล้วก็เกล้า
ผมสูงเป็นเครื่องหมายดังเช่นพวกผู้ไทย นุ่งสั้น ห่มเสื้อสั้นเหมือนเสื้อ
กระบอก มีผ้าทำโพกศีรษะทั้งชายทั้งหญิง เครื่องนุ่งห่มก็ชอบใช้สีคำ
แต่หญิงนั้นสวมกำไลมือทำด้วยทองเหลืองทองแดงแลเงิน เจาะหูสอด
ลานเงินโตประมาณนิ้วหนึ่ง แล้วยัประทานเข้าเหนียวเป็นอาหาร แลมัก
ชอบรับประทานเนื้อสุนัขด้วย

วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพ จักสานเข้ กระพุ่มสานถ้วย
หวาย สำหรับใช้ใส่ผ้าผืนเครื่องนุ่งห่ม คือเหล็กทำมีดพร้าแลทอผ้า

เครื่องนุ่งห่มใช้เอง ทำไร่เข้า ไร่ฝ้าย ไร่แตง ทำบ้าง เกือบเร่งให้ค
 หน ของในป่าขายเป็นสินค้า ใช้น้ำไม้แลบเป็นอาหารสำหรับมือ แต่
 ยืนนกกินชอกจากแม่ แลเลี้ยงแพะสกรไก่ไว้กินแลขายบ้าง

๕ พาหนะแลหิว่น้ำที่ได้ขึ้นครองรักษาลำบากนั้น ก็ยกย่องขึ้น
 ให้ว่ากล่าวควบคุมกันเองดังเช่นกล้าวมาแล้วแต่หลัง เครื่องใช้มีหม้อ
 แลถ้วยชามเป็นต้น ก็ชอกจากพ่อค้าญวนแลพ่อค้าผู้ไทย

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินม่น้อยยั้งตัดเอาตามน้ำหนัก

๗ ธรรมเนียมได้สามีภริยานั้น ช้างชายก็ไปขอต่อบิดามารดา
 ของหญิง ๆ ยอมยกให้แล้ว ต้องมีเงินหนักสามบาทสามสลึงตีเป็นกำไล
 มือของหนึ่ง แลเหล้าเข้า ไปให้แก่บิดามารดาของหญิง (เรียกว่าเงิน
 ค่าแซน) แลก็ตกแต่งเลี้ยงเหล้าเข้ากันเสร็จแล้ว ก็ไปอยู่กินด้วยกันที่
 บ้านหญิงทำมาหากินเลี้ยงบิดามารดาของหญิงมีกำหนดได้ ๖ ปี เมื่อ
 พ้นกำหนดนั้นแล้ว จึงจะออกไปหาที่อยู่ตามลำพังตนได้

๘ การบวชใช้แลรักษายาขาลนั้น เมื่อบวชใช้ลงก็หาหมอมค
 มาไถ่ถามทำตามอย่างพวกผู้ไทย เมื่อตายลงก็ใช้ฝังแลเผาเหมือนกัน
 แต่ต้องล้มกระบือฤๅสกรทำเครื่องเส้นศพตัวหนึ่ง เมื่อฝังแลเผาศพ
 กลับมาแล้ว ก็อาบน้ำชำระกาย เพื่อประสงค์ให้หมดมลทินในการ
 ศพนั้น

๙ ธรรมเนียมถือศาสนา ซึ่งจะเป้นทพงแห่งตนนั้น ถือผีพา
 (คือเทพารักษ์) แลผู้บวชบิดามารดา มีการเส้นไหว้เมื่อฤๅแล้วการ
 ไร่บ้างครั้ง (คือเคอนลีย) ไ้ประชุมเลี้ยงเหล้าเข้าแลขีร้องไป

ต่าง ๆ ตามเพศภาษา คือหญิงพวกหนึ่ง ชายพวกหนึ่ง ขั้วร้องโต้ตอบกันด้วยถ้อยคำอันเป็นที่รัก ที่ต้องแลฉายครึกครื้นไปทั้งบ้านในตำบลนั้น ๆ

๒๐ ว่าด้วยคนชาติข้าฮวตี ระบุตามภาษาลาว

๑ คนชาติข้าฮวตีนี้ อาศัยอยู่ในเมืองฮุน แลอยู่ตามริมฝั่งน้ำของเขตรเมืองหลวงพระบาง ชอบปลูกโรงเรือนอาศัยตามเขา ทั้งเช่นข้าแจะ แต่อยู่ริมลำน้ำ

๒ ลักษณะกิริยาแลเพศภาษานั้น ผิวกายดำ มีภาษาพูดอย่างหนึ่งต่างหาก ไม่มีหนังสือใช้

๓ การตกแต่งร่างกายแลเครื่องนุ่งห่มนั้น ผู้ชายไว้ผมยาวเกล้ามวย แต่ไรผมที่หน้าผากตัดแลกริบสั้นประมาณของคิ้วหนึ่ง หัวให้ลงมาปรกที่หน้าผากไว้ แลขนคิ้ว ขนตา ขนหนวด ถอนเสียสิ้น แลลักันหมักเป็นริ้วรอยยาว ๆ แต่ข้อเท้าถึงต้นขา นุ่งผ้าเตี่ยวคาดเข็มชายโจงกระเบนไว้ ผ้านั้นกว้างประมาณ ๑ คืบ พอห่มห่อของที่ลับไว้นิดหนึ่ง เมื่อถึงฤดูหนาวก็ต้องนั่งนอนอยู่กับเตาไฟ ผู้หญิงนุ่งสั้นเกล้าผมสูงมีผ้าดำโพกศีรษะไว้ เครื่องแต่งตัวแลเสื้อผ้าต่าง ๆ ที่จะมีใช้สอยบ้าง ก็เมื่อหาของขามาซื้อขายแลแลกเปลี่ยนกันที่เมืองหลวงพระบางได้บ้างเท่านั้น แลรับประทานเข้าเห็นยวเป็นอาหาร

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพ ใช้ไม่เป็นอาวุธยิงนก แลกระรอกรับประทานเป็นอาหาร จึงได้ความตามที่ได้กล่าวเรียกว่าชาวชนนั้น

เพราะข้าฯชอบรับประทานกระรอกมาก แต่ลำเนียงลาวนั้นอักษรขอไม่มี
ใช้ ๆ อักษรขอแทนหรือจึงเรียกเป็นข้าออกไป แลข้าพวกนี้มีวิชาจักสาน
ไต่ข้าง คือกระบุงกระแป๊ะเป็นต้น ผู้หญิงก็ถักสิ่งเล็ก ๆ สำหรับเทียว
ช้อนปลาตามลำห้วย แลไต่ขานถึงสำหรับใส่หมากพลูบ้าง

๕ หิวน้ำที่ไต่ขานก็เรียกว่ากล่าวควบคุม แลพาหนะนั้น ทวนายก็
ไต่รับยศจากท้าวพระยาในเมืองหลวงพระบางยกย่องขึ้นให้ดแลในพวกกัน
พาหนะก็เลี้ยงโคกระบือแพะหมู แต่หาได้ใช้เป็นพาหนะไม่ เลี้ยงไว้
สำหรับเมื่อขวยใช้ ก็ไต่ล้มลงเส้นฝักร่อนแลขายพอไต่ซื้อเครื่องนุ่งห่ม
สำหรับตัวเท่านั้น

๖ เงินที่ใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้อย่างเมืองหลวงพระบาง

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะไต่สามภริยานั้น เมื่อชายหญิงรักผูกจากัน
ตกลงแล้ว ก็ให้ผู้ใหญ่ไปสู่ขอว่ากล่าวกันตามธรรมเนียม กำหนด
ของชายที่จะต้องให้เป็นค่าหัวหญิงนั้น เงินลัมหนึ่งมีน้ำหนัก ๔ บาท
๒ สลึง กระบือคหนึ่ง กับของที่จะเส้นไหมฝักร่อนนั้น ก็เอาสุกรตัวหนึ่ง
ล้มลงทำเส้นไหมเลี้ยงกัน แลก็รับเอาหญิงนั้นมาอยู่บ้านชาย

เมื่อคลอดบุตรออกมาแล้วก็อยู่ไฟกันสามวันเท่านั้น เมื่อจะมีอะไร
ไปในที่ใดก็เอาบุตรใส่ผ้าสพายไปด้วย แต่มียากินอย่างหนึ่ง ใ้ใช้ใส่
กระบอกหลามกินเป็นน้ำไปประมาณเดือนหนึ่ง ยานนั้นเป็นต้นไม่เรียกว่า
(ต้นตะ) ต้นท่อน้ำขนาดใหญ่โตไต่ถึงสามกำกมี เมื่อจะหลามก็
ตัดเอาแต่กิ่งก้านมาหลามอย่างเดียวเท่านั้น ไม้ไ้มีกั้นในลำห้วยแลที่

ชุ่มเย็น ใบโตประมาณสองนิ้ว ยาวประมาณ ๑๐ นิ้ว มีรศหอมหวาน
แลรับประทานแก้เส้นสายก็ได้ มีคุณเป็นหลายประการ

๘ การใช้ขี้ขี้แลรักษาพยาบาลนั้น เมื่อขี้ขี้ใช้ดังกลั้มกระขี้แล
สุกแล้วให้หว่าน ฝึไปกว่าจะหาย

ถ้าถึงตายลงก็กลั้มโคกระขี้สุก ให้นำพรคพวกที่มาช่วยกันเอา
ศพไปฝัง กาลเมื่อจะฝังศพนั้น ก็เอาไม้จริงมาขุดเอาเป็นเช่นรางใส่เข้า
สุก แต่มีฝาปิด แล้วก็เอาใส่ศพไปฝังเท่านั้น

๙ ธรรมเนียมถือศาสนาที่จะเป็นที่พักแห่งตนนั้น ก็ถือผีเรือน เมื่อ
ถึงเวลาที่ตนรับประทานอาหารแล้ว ก็เอาเขายืนหนึ่ง กับอาหารข้าง
เล็กน้อยวางไว้ที่ปากเรือน แล้วเรียกให้ผีขี้ขี้ตายายแลบิดามารดามา
รับประทาน ทำดังนี้เสร็จแล้ว ตัวเขาจึงรับประทาน เป็นอย่างนั้นเสมอ
ทุกเวลาเข้าเย็น

การที่จะเส้นไหม เป็นธรรมเนียมขี้ขี้ชาติอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว
แต่ต้นนั้นหาไม่ เป็นแต่เส้นพร้าวหรือไปไม่เป็นเทศกาล เครื่องเล่น
นั้นขี้ขี้ทำขี้ขี้ไม่เสีย ๆ นั้นมีลำต้นบางเหมือนไม้ซาง ที่ต้นลำใหญ่ขึ้น
แลก็ขี้ขี้ เล้าโลมหญิงเป็นการสนุกไปมีไ้ไ้เวลาเลย แล้วแต่จะ
ชอบใจเล่นไม่เลือกว่าเป็นเทศกาลแลฤดูใด ๆ เลย ฯ

